

“Hoe boeren we in Amstelland?”

*Een verkenning van de verschillende perspectieven van boeren
in Amstelland op de toekomst van de sector*

Michelle Steggerda
Stageopdracht bij Alterra
16-7-2015

Opdrachtgever: Stichting Beschermers Amstelland
Begeleider Alterra: Judith Westerink
Begeleider universiteit: Henk Oostindie

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Theoretisch kader.....	9
3. Methoden.....	12
4. Uitbreiding.....	16
5. Afbouwen	20
6. Efficiëntie & duurzaamheid.....	22
7. Werk buiten de deur	28
8. Verbreding.....	31
9. Discussie	39
10. Conclusie	45
11. Aanbevelingen.....	48
12. Referenties	50

1. Inleiding

Amstelland is een veenweidegebied en wordt aan drie zijden omsloten door stedelijk gebied (Amsterdam in het noorden en oosten, Amstelveen in het westen). Door planologische bescherming en betrokkenheid van burgers en boeren is het gewaardeerde open polder landschap grotendeels in stand gebleven. Voor de landbouw betekent dit dat er sprake is van strikte regels over de inrichting van het erf en de kavels. Het landschap in Amstelland staat echter constant onder druk en bestaat er een risico op versnippering. Door de nabijheid van de stad zijn er veel belangen in het gebied en is de grondprijs hoog.

Tegelijkertijd biedt de stad ook kansen voor ondernemers die de waarden van Amstelland in hun producten of diensten aan stedelingen kunnen aanbieden. Stichting Beschermers Amstelland (SBA) zet zich in voor het behoud van landschappelijke kwaliteit en economische vitaliteit van het gebied. Daarbij heeft SBA drie hoofddoelstellingen: de lobby bij overheden voor het behoud van het gebied, de promotie van het gebied en het stimuleren van investeringen (Stichting Beschermers Amstelland, 2015). De stichting denkt continue na over de toekomstmogelijkheden van het gebied en haar eigen rol hierin. Om hun visie hierin te verscherpen heeft SBA de Wetenschapswinkel van Wageningen UR gevraagd om een onderzoek te doen naar de economische basis van dit gebied.

Het onderzoek van de Wetenschapswinkel richt zich op directe betrokkenheid van partijen bij het landschap en maakt een onderscheid tussen drie partijen: producenten (agrariërs), gebruikers (recreanten & bewoners) en intermediars (horeca & recreatie bedrijven). Door middel van explorerende vragen wordt er onderzocht wat de factoren zijn die voor de toekomst van Amstelland mogelijk van belang zijn en welke nieuwe manieren er zijn voor het versterken van de stad-land relatie. Uiteindelijk zullen diverse deelonderzoeken resulteren in een rapport en in een workshop waarbij verschillende scenario's voor Amstelland zullen worden uitgedacht.

Dit deelonderzoek richt zich op de toekomstmogelijkheden voor de landbouwsector in Amstelland. Het doel van dit onderzoek is om meer inzicht te krijgen in de verschillende strategieën van grondgebonden boeren in Amstelland ten behoeve van het voortzetten hun landbouwbedrijf en/of landbouwgrond. Hierbij gaat het zowel om de huidige strategie als om de perspectieven die boeren zien om hun strategie te ontwikkelen naar de toekomst toe. Binnen het Wetenschapswinkel project sluit dit aan bij onderzoeksvraagstelling 1b: "wat is de concurrentiepositie van de landbouwsector in Amstelland t.o.v. die in andere veenweidegebieden?". Aanvullend aan de ruimtelijke en economische statistische analyse, brengt dit onderzoek de kansen en belemmeringen in kaart die ondernemers zien voor de verdere ontwikkeling van hun bedrijfsstrategie. Hoewel ondernemers vooral kijken naar hun eigen bedrijf, doen ze dit vaak in relatie tot andere boeren in Amstelland en andere boeren buiten Amstelland en zegt dit daarom iets over de door boeren ervaren concurrentiepositie van de landbouw in Amstelland. Het onderzoek is een verkennend onderzoek en heeft als doel om beter te *begrijpen* wat de verhalen van boeren zijn die achter de cijfermatige analyse van trends en concurrentiepositie liggen. Het onderzoek is een kwalitatief empirisch onderzoek, gebaseerd op 17 interviews met grondgebonden veehouders in Amstelland.

Een economisch duurzame landbouw in Amstelland is een vereiste voor de ruimtelijke kwaliteit van het landschap. Dit kan op twee manieren worden ingevuld. Ten eerste op een passieve manier, waarbij de boeren door middel van graslandbeheer er voor zorgen dat het open landschap behouden blijft. Als zij er niet zouden zijn, zou dit mogelijk verrommelen met onder andere bebouwing,

paardenvelden en bomen. Ten tweede kunnen boeren actief bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit van het landschap, door middel van maatregelen die het landschap beschermen of verfraaien. Momenteel dragen de meeste boeren in Amstelland bijvoorbeeld bij door middel van agrarisch natuurbeheer, waarbij ze verenigd zijn in agrarische natuurvereniging de Amstel (ANV) en actief aan weidevogelbeheer doen.

Recente ontwikkelingen, waaronder het einde van het melkquotum, maakt de toekomst van de agrarische sector in Amstelland onzeker. Wat gaan de boeren doen? Willen de meeste boeren nu uitbreiden? Zo ja, gaat dit ten koste van de ruimtelijke kwaliteit van het landschap? Zullen er over 10 jaar überhaupt nog wel boeren zijn die een boterham kunnen verdienen aan de landbouw? Of is het voor boeren aantrekkelijker om zich te richten op risicospreiding of risico vermindering, door middel van het ontwikkelen van extra (niet-) agrarische activiteiten op de boerderij? Voor SBA is het van belang om te weten hoe de landbouwsector in Amstelland zich ontwikkelt en wat volgens de agrariërs zelf de toekomstmogelijkheden zijn. Als er meer inzicht komt in de ideeën en leefwereld van de boeren, wordt het voor SBA duidelijker welke koers zij zullen moeten kiezen voor het behoud van de waarden in het gebied en hoe ze de boeren en het landschap beter kunnen ondersteunen.

Inbedding in academische literatuur

Verschillende bedrijfsstrategieën worden in de rurale sociologie vaak verklaard aan de hand van bedrijfsstijlen. Dit is een begrip dat is ontwikkeld door Jan Douwe van der Ploeg (1994). Hierbij wordt gekeken hoe verschillen tussen boeren tot stand komen aan de hand van verschillende omstandigheden (bedrijfsomvang, beschikbare arbeid, verkaveling, etc.). In toenemende mate worden ook de persoonlijke voorkeuren van boeren meegenomen. Toegepast onderzoek dat gebruikt maakt van bedrijfsstijlen betreft veelal een kwantitatieve analyse van economische gegevens en (soms) enquêtes. Bij overzichtsstudies worden niet-agrarische activiteiten, zoals verbreding en pluri-activiteit, echter nog niet altijd meegenomen (bijvoorbeeld een analyse van bedrijfsstijlen in de melkveehouderij door Dirksen et al. (2013)). Terwijl deze fenomenen steeds belangrijker worden in de landbouwsector, zoals te zien is in tabel 1 en tabel 2.

Tabel 1: schatting totale aantal bedrijven actief in verbrede activiteiten in Nederland en schatting totale omzet 2009-2013 (bron: van der Meulen et al. 2014)

<i>Aantal bedrijven</i>	<i>2007</i>	<i>2009</i>	<i>2011</i>	<i>2013</i>
Zorglandbouw	756	870	1050	1100
Agrarische kinderopvang	20	64	209	219
Boerderijverkoop	2.850	3.000	3.300	2.720
Agrarisch natuurbeheer	15.300	14.500	12.500	12.500
Recreatie	2.432	2.240	2.884	2.777
Educatie	500	500	800	800
Omzet in mln euros	<i>303</i>	<i>398</i>	<i>477</i>	<i>491</i>

De gemiddelde jaaromzet uit verbrede activiteiten per bedrijf verschilt erg per sector; 86,364 euro voor zorglandbouw, 118,721 euro voor kinderopvang, 52,205 euro voor huisverkoop, 6,000 euro voor natuurbeheer, 54,375 euro voor recreatie en 2,500 euro voor educatie. Anno 2014 is de gemiddelde jaaromzet van melkveebedrijven ongeveer 400,000 euro (LEI, 2014). Het is lastig om

uitspraken te doen over het gemiddelde aandeel van nevenactiviteiten ten opzichte van de totale omzet, aangezien de omzet per bedrijf en per sector teveel verschilt en ook omdat een bedrijf mogelijk aan twee sectoren deel kan nemen. Deze cijfers laten echter wel zien dat verbrede activiteiten voor een aanzienlijk deel van het inkomen voor een deel van de agrarische bedrijven kunnen zorgen.

Tabel 1 geeft naast de relevantie van deze activiteiten, ook een opsplitsing per sector weer. De belangrijkste sectoren van verbreding zijn agrarisch natuurbeheer, verkoop aan huis en recreatie, als het gaat om het aantal boeren dat er actief in is. Agrarische kinderopvang en zorglandbouw zijn de snelste stijgers. Tabel 2 geeft de grootte van werk buiten de deur weer in verschillende sectoren. Het percentage boeren dat buiten de deur werkt is het grootst in de gemengde bedrijven en de niet-grondgebonden veehouderij. Melkveehouderij zit met 41% in de middenmoot.

Tabel 2: percentage boeren dat buiten de deur werkt per sector (*bron: van der Meulen et al. 2015*)

<i>Werk buiten het bedrijf</i>	<i>NEE</i>	<i>JA</i>
Melkveehouderij	59	41
Niet-grondgebonden veehouderij	45	55
Akkerbouw	52	48
Glastuinbouw	68	32
Vollegrondstuinbouw	75	25
Gemengd	43	57
Totaal	56	44

Met behulp van cijfers over nieuwe ontwikkelingen, kan relatief gemakkelijk de omvang en daarbij het belang van bepaalde activiteiten inzichtelijk worden gemaakt. Rurale sociologie richt zich echter meer op het procesmatige aspect van bedrijfsstrategieën en stelt de vraag: hoe komen deze tot stand? Zo kijkt Pieter Seuneke (2013) naar het leerproces van boeren die verbredingsactiviteiten starten. Ron Methorst (2013) naar keuzeprocessen van inkomstenstrategieën. De benadering van Methorst is meer gericht op toekomstige ontwikkelingen van landbouwbedrijven en probeert inzicht te krijgen waarom boeren binnen een bepaald speelruimte voor bepaalde strategieën kiezen. Mijn onderzoek bouwt voort op de bedrijfsstijlenbenadering van rurale sociologie, door de grote diversiteit aan bedrijfsstrategieën mee te nemen. Ook bouwt het voort op het model van Methorst door naar de toekomst mogelijkheden te kijken vanuit het oogpunt van de boeren.

Aansluiting bij relevant toegepast onderzoek in Amstelland

Naast de inbedding in wetenschappelijke literatuur, bouwt dit onderzoek ook voort op eerder toegepast onderzoek in Amstelland. Er zijn een drietal recente onderzoeken gedaan die een duidelijke link hebben met mijn onderzoek. Hieronder een korte beschrijving van welke relevante dingen er in elk onderzoek staan:

- *Inventarisatie grondbank door Dienst Landelijk Gebied (2010):* centraal in de studie staat het belang van de aanwezigheid van agrariërs in landschapsbeheer en behoud. Volgens de auteurs vormen verschillende visies, planologische onduidelijkheid en bestuurlijke versnippering een bedreiging voor de ruimtelijke kwaliteit van het gebied. Bovendien wordt de link gelegd tussen grondmobiliteit en de vitaliteit van de landbouw. Om te zorgen voor gebiedsontwikkeling om het behoud van de ruimtelijke kwaliteit te waarborgen, worden

voor een aantal instrumenten voorgesteld, zoals de beheergrondbank, vrijwillige kavelruil, ruilgrondbank en nevenactiviteiten. In de rest van het rapport wordt het instrument beheergrondbank uitgewerkt: een instantie in de markt die grond opkoopt en verpacht aan boeren die hun areaal willen uitbreiden. Uit interviews met gebiedsorganisaties blijkt dat er vrij veel draagvlak is voor een grondbeheerbank. Wel wordt er aanbevolen om te zorgen voor een duidelijke gebiedsvisie, helder ruimtelijk ordeningsbeleid en goede handhaving. Ook wordt er geadviseerd om onderzoek te doen naar de wenselijkheid en haalbaarheid van de grondbank voor de verschillende deelgebieden, evenals voor individuele agrarische bedrijven. Tevens wordt er betwijfeld of Amstelland als werkingsgebied voor een beheergrondbank groot genoeg is. Inmiddels is er sinds 2011 een beheergrondbank Laag-Holland en Amstelland waarbij de provincie Noord-Holland agrarische gronden, die nog niet worden ingezet voor een beleidsdoel of zijn verkocht, verpachten aan agrariërs. Hierbij worden marktconforme pachtvoorwaarden gesteld met als uitzondering percelen waarbij natuurontwikkeling plaatsvindt of plaats gaat vinden (Gedeputeerde Staten, 2015).

- *Landbouwvisie Land- en Tuinbouw Organisatie Amstel, Gooi & Vechtstreek (2014)*: dit rapport geeft een overzicht over de huidige stand van zaken in de regio en werpt een blik op de agrarische sector in 2025. De bedrijven in dit gebied betreffen met name graasdierbedrijven en daarnaast enkele tuinbouwbedrijven. Het merendeel van de bedrijven zijn familiebedrijven en zijn grondgebonden. Bijna 90% doet aan agrarisch natuurbeheer. Volgens de visie blijven agrariërs in 2025 een belangrijke beheerder van het landschap en een belangrijke economische sector in de regio. De inschatting is dat het aantal bedrijven met 3 à 4 % per jaar afneemt en dat de overige bedrijven de grond van de gestopte bedrijven zullen overnemen. De maximale grootte van het gemiddelde melkveebedrijf wordt in 2025 geschat op 120 melkkoeien en 60 hectare grond. Om deze ontwikkeling te stimuleren, is er voldoende agrarische grond nodig. Een landbouwtoets, kavelruil, een toegestane grotere bouwblok grootte en een betere doorstroming van het landbouwverkeer zou dit kunnen realiseren. Om door te gaan met weidevogelbeheer worden onkostenvergoedingen door de overheid als noodzakelijk beschouwd, en deze kunnen eventueel aangevuld worden door private gelden. Wat betreft duurzaamheid is de visie dat het streven naar een gesloten kringloop in 2025 gemeengoed is geworden. Wel wordt benadrukt dat duurzame oplossingen moeten passen bij de schaal grootte (dit kan bijvoorbeeld door kleine robots worden opgelost). Er wordt verwacht dat in 2025 de verbrede landbouw is gegroeid. Er is van mening dat er een bepaalde schaal grote nodig is om een bepaalde rendabiliteit voor de neventak te kunnen ontwikkelen en ook om rekening te houden met eisen die gesteld worden uit de bestaande regelgeving. Kleinschalige verbredingsactiviteiten, die aan kleinschalige vragen vanuit de markt te voldoen, zouden volgens de visie per recht moeten worden toegestaan.
- *Inventarisatie verbrede landbouw door Maike van der Maat (2008)*: Maike van der Maat is gebiedscoördinator verbrede landbouw in de Gooi en Vechtstreek. Voorafgaand aan een subsidietraject voor agrariërs voor verbrede activiteiten, heeft zij een inventarisatie van alle huidige en toekomstige verbrede activiteiten in Amstelland gedaan. Hierbij heeft zij via de ledenlijst van ANV en LTO-Noord onder 46 agrariërs een enquête uitgevoerd. In 2008 deden 35 van de 46 (76%) aan niet-agrarische nevenactiviteiten. De categorieën ze hierbij meeneemt zijn: verhuur woonhuis, verhuur schuur, paardenstalling, educatie, verkoop streekproducten, recreatie, kinderopvang, zorg en wandelpad door het land. Op basis van de interviews verwacht ze dat met name de sectoren educatie, recreatie en wandelpad het aantal ondernemers sterk zal groeien. De belangrijkste motivaties voor agrariërs om aan nevenactiviteiten te beginnen zijn: het benutten van ruimtes en het leuk vinden om mensen

te ontvangen & ze iets te vertellen over de agrarische sector. De promotie van nevenactiviteiten gaat vooral “via via”. Knelpunten voor het ondernemen van nevenactiviteiten zijn regelgeving ten aanzien van ruimtelijke ordening & vergunningen en overheidsplannen. Bovendien wordt door de agrariërs aangegeven dat de vergoedingen voor wandelpaden en natuurbeheer te laag ligt.

Deze drie onderzoeken geven allereerst aan dat er veel interesse ligt om het gebied verder te ontwikkelen, zowel op het gebied van verbreding als landschapsbehoud. De studie van DLG geeft aan dat er veel verschillende belangen zijn in het gebied en dat de betrokken overheden verschillende instrumenten kunnen toepassen om ervoor te zorgen dat het gebied vitaal en beschermd blijft. De visie van LTO A,G&V laat zien dat de agrariërs eigenlijk op alle vlakken willen groeien, zowel op verbreding, verduurzaming als schaalvergroting. Wel wordt er benadrukt dat er bij verduurzaming als verbreding rekening gehouden moet worden met de schaalgrootte van agrariërs. Ten slotte geeft de studie van Maaïke van der Maat aan dat er verschillende sectoren zijn voor verbreding, evenals dat er verschillende motivaties zijn om aan verbrede activiteiten te starten en bovendien dat er factoren zijn die het starten van nevenactiviteiten belemmeren.

Mijn studie bouwt hierop voort, aangezien SBA ook inzet op landschapsbehoud en verbreding. In bovenstaande studies wordt echter niet uitgebreid ingegaan op de zienswijze van de individuele agrariërs. De studie van Maaïke van der Maat betreft wel individuele boeren, maar aangezien ze gebruik heeft gemaakt van gestandaardiseerde vragenlijsten onderbreekt diepte informatie. Ik wil met mijn onderzoek een stapje verder doen en op een systematische manier de toekomst achterhalen die boeren voor zich zien voor hun eigen bedrijf in relatie tot de omgeving waarin ze opereren.

Vraagstellingen

Op basis van de vraag van SBA, de inzichten uit vergelijkbare voorgaande studies uit rurale sociologie en de uitkomsten van gerelateerd onderzoek in Amstelland heb ik de volgende hoofdvraag gevormd:

Hoofdvraag: *Wat zijn de perspectieven ten aanzien van uiteenlopende bedrijfsstrategieën binnen de veehouderij sector in Amstelland en in hoeverre veranderen deze perspectieven na beëindiging van het melkquotum?*

Deze hoofdvraag onder te verdelen in 6 deelvragen. Deelvraag 2 tot en met 5 zullen aparte hoofdstukken bedragen. Deelvraag 1 en 6 zullen impliciet door de hoofdstukken heen verwerkt worden.

Deelvragen

1. Wat is de huidige diversiteit aan bedrijfsstrategieën binnen de veehouderij sector in Amstelland?
2. Wat zijn de specifieke perspectieven voor uitbreiding?
3. Wat zijn de specifieke perspectieven voor efficiëntie en duurzaamheid?
4. Wat zijn de specifieke perspectieven voor werk buiten de deur?
5. Wat zijn de specifieke perspectieven voor verbreding?
6. In hoeverre en op welke wijze heeft de recente beëindiging van het melkquotum invloed op deze perspectieven?

Definitie begrippen:

Om er voor te zorgen dat de abstracte vraagstellingen kunnen worden vertaald in concrete interview vragen, is het van belang om de belangrijkste begrippen helder te definiëren:

- *Veehouderij sector*: landbouwbedrijf met vee (melkkoeien, vleeskoeien, jongvee, schapen) en land in beheer, van tenminste 3000 Standaard Opbrengst (telgrens voor de landbouwtelling)
- *Bedrijfsstrategie*: het mobiliseren, inzetten, combineren en waarderen van hulpbronnen in de tijd en in de ruimte met als doel om op korte en/of lange termijn een acceptabel inkomen te behalen en/of het boerenbedrijf voort te zetten
- *Perspectief*: de speelruimte die gezien wordt op basis van geobserveerde en/of ervaren kansen en belemmeringen
- *Uitbreiding, efficiëntie, duurzaamheid, werk buiten de deur en verbreding*: deze definities komen aan bod in de afzonderlijke hoofdstukken

2. Theoretisch kader

Sinds 1950 domineert het modernisatie model de Nederlandse landbouw. Het modernisatiemodel streeft naar de productie en vermarkting van goedkope producten tegen standaard kwaliteit. Hierbij wordt landbouw gezien als de toeleverancier van goedkope ruwe grondstoffen voor de agro-industrie. Landbouwbedrijven worden geacht hun productievolume te verhogen door middel van schaalvergroting, specialisering en intensivering, zodat ze kunnen concurreren met de wereldmarkt (Oostindie, 2015).

Vanuit het modernisatiemodel gekeken is het inderdaad gelukt om de productie volume van landbouwbedrijven te verhogen. Maar de groeiende intensiteit en het groeiende productie volume heeft ook geleid tot allerlei problemen. Enerzijds is er sprake van negatieve externaliteiten, zoals vervuiling, voedselchandalen, verlies van voedselcultuur en kwaliteit en gebrekkige dierenwelzijn. Anderzijds zorgt dit model ervoor dat het steeds lastiger is een goede boterham te verdienen in de landbouwsector, waarbij de inkomstendruk voor boeren toe neemt, en er een verlies aan autonomie, werkvoladoening, aanzien en onderscheiding wordt ervaren (Oostindie, 2015).

Paradigma shift

In het midden van de jaren 80 neemt de inkomstendruk steeds meer toe, door toenemende competitie op wereldmarkten, dalende landbouwsubsidies en de groeiende kosten van agrarische inputs (Marsden, 2002). Steeds meer boeren voelen zich genoodzaakt om te zoeken naar alternatieve inkomstenstrategieën. Simultaan met deze ontwikkeling ontstaat er vanaf de jaren 90 een hernieuwde interesse van de samenleving in de agrarische sector, die vraagt om een andere waardering en gebruik van rurale hulpbronnen (Marsden, 2002). In deze context vinden in Europa allerlei bewegingsrichtingen vanuit de conventionele landbouw plaats die een paradigma shift kenmerken.

Ploeg et al. (2002) spreken over drie dimensies van rurale ontwikkeling (zie figuur 1):

1. *nieuwe mobilisatie van hulpbronnen (hergronden)*: het anders inzetten van hulpbronnen, door middel van pluri-activiteit (inkomsten buiten het bedrijf) en nieuwe vormen van kostenverlaging (ook wel het efficiënter gebruik maken van hulpbronnen).
2. *nieuwe relaties met de omgeving (verbreden)*: het toevoegen van niet-agrarische activiteiten op het boerenerf (toerisme, zorg, recreatie, etc.)
3. *nieuwe relaties in de productieketen (verdiepen)*: waarde toevoeging (bijv.: biologische landbouw, kwaliteitsproducten en streekproducten)

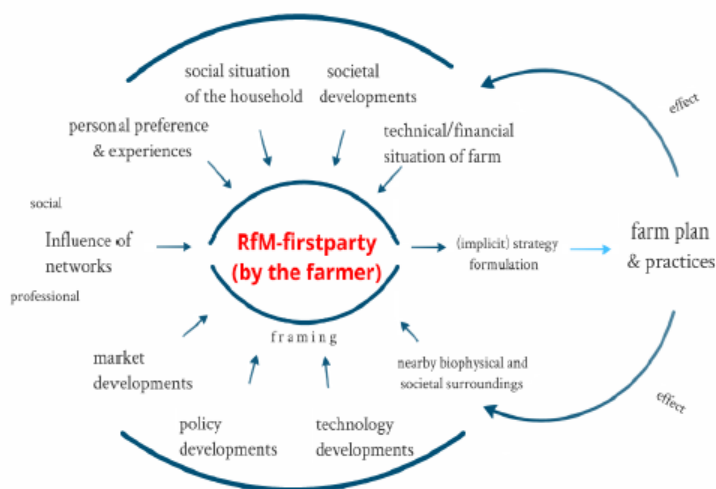

Figuur 1: drie dimensies van rurale ontwikkeling (bron: van der Ploeg et al. 2002)

In de praktijk is het vaak lastig om deze drie bewegingen uit elkaar te houden, aangezien er op een bedrijf kenmerken van meer dan één beweegrichting plaats kan vinden. Vaak is het zo dat de beweegrichtingen elkaar kunnen versterken in het creëren van rurale ontwikkeling.

Strategie ontwikkeling

Een strategie komt tot stand als gevolg van externe en interne belemmeringen en kansen die door de boer worden waargenomen. Door interne en externe factoren ontstaat er een zogenaamd speelveld (room for manoeuvre) waarbij de boer verschillende opties ziet die levensvatbaar zijn voor zijn of haar onderneming (Methorst et al. 2013). Op basis van persoonlijke voorkeuren wordt vervolgens hieruit een (soms impliciete) strategie geformuleerd. Deze strategie wordt vervolgens toegepast op de activiteiten op de boerderij, die op hun beurt weer invloed hebben op de belemmeringen en kansen. Je zou dus kunnen zeggen dat strategie ontwikkeling 6 componenten heeft: externe factoren, interne factoren, opties (speelruimte), strategiekeuze, praktijken en effecten. Ik richt me in dit onderzoek op de eerste vier componenten. Dus: welke kansen en belemmeringen zien de geïnterviewde boeren? Welke perspectieven zijn aantrekkelijk (vallen binnen de speelruimte)? En op basis waarvan wordt er vervolgens een bedrijfsstrategie geformuleerd?

Figuur 2: Speelveld als gezien door de ogen van een boer, beïnvloed door factoren en leidend tot een strategie keuze, praktijken en verschillende effecten (bron: Methorst 2013)

Bovenstaande twee modellen (zie figuur 1 en 2) vormen het kader voor mijn onderzoek. Figuur 1 laat zien dat er verschillende beweegrichtingen zijn in de landbouw die zich afzetten tegen het modernisatiemodel. Bij alle drie de beweegrichtingen geldt dat er door het landbouwbedrijf nieuwe relaties worden aangegaan met de omgeving (met het rurale gebied, met de keten of met de hulpbronnen). Bij perspectieven die de geïnterviewde boeren zien, zal ik me daarom afvragen in hoeverre deze zich afzetten tegen de conventionele landbouw en het modernisatiemodel. Figuur 2 laat zien dat er zowel interne als externe factoren zijn die invloed hebben op het speelruimte dat door de boer ervaren wordt. In mijn onderzoek zal ik werken met interne en externe factoren voor de verschillende perspectieven en achteraf zal ik concluderen welke factoren het belangrijkste worden gevonden.

Bij zowel figuur 1 als figuur 2 ligt het concept “bedrijfstijl” aan het model ten grondslag. Dit concept zal ook het uitgangspunt zijn voor mijn onderzoek. In de academische literatuur worden de volgende bedrijfstijlen, ook wel bedrijfsstrategieën, onderscheiden: verbreding, verdieping, pluri-activiteit, kostenverlaging, specialisatie, schaalvergroting en intensivering. Vaak bestaan er in de realiteit strategieën die kenmerken van meerdere verschijnselen vertonen, bijvoorbeeld een combinatie van kostenverlaging en verbreding. Op basis van onderzoek van Ron Methorst (2013) op Kampereiland, aangepast door experts en boeren uit Amstelland, heb ik vier grove bedrijfsstrategieën die heersen in Amstelland geformuleerd (zie bijlage I voor een complete omschrijving van ieder profiel):

Tabel 3: elk profiel met de belangrijkste kenmerken

<i>Profiel</i>	<i>Titel</i>	<i>Kenmerken</i>
1	Intensief	maximalisatie productie, hoge productiviteit, mestoverschot, uitbreiding
2	Extensief	evenwichtige productie, grondgebonden landbouw, geen mestoverschot, uitbreiding onafhankelijkheid bank
3	Verbreed	geld uit nevenactiviteiten, uitbreiding, ontwikkeling nevenactiviteiten
4	Afbouwend	werk buiten de deur/pensioen, productie gaat stoppen, geen uitbreiding

Deze profielen moeten gezien worden als de huidige bedrijfsstrategieën die zijn geformuleerd door de boer op basis van de door hem/haar ervaren speelruimte (zie figuur 2). Bedrijfsstrategieën zijn geformuleerd voor de lange-termijn en worden vertaald in operationeel management, waarin kleinere besluiten voor de korte-termijn worden gemaakt. Uit de drie beweegrichtingen van figuur 1, sluit de richting “verbreding” en “verdieping” aan bij profiel “verbreed”. Bij profiel “extensief” zou herfundering een perspectief kunnen zijn in de vorm van kringlooplandbouw. Bij profiel “afbouwend” zou herfundering een perspectief kunnen zijn in de vorm van werk buiten de deur. Deze vier profielen vormen zowel de basis voor mijn steekproef (zie het volgende hoofdstuk over methoden) als de basis voor mijn analyse (zie de hoofdstukken met de resultaten).

3. Methoden

Dit deelonderzoek voor het Wetenschapswinkel project betreft sectie 1 over de toekomstmogelijkheden van de landbouwsector in Amstelland, en daarbinnen het kwalitatieve gedeelte. Het is een aanvulling op de ruimtelijk-economische analyse¹ die kwantitatief van aard is. De resultaten van mijn onderzoek betreffen dus geen cijfers, maar geven diepte informatie over de betekenis van bepaalde ontwikkelingen voor boeren zelf.

De methodes die ik voor dit onderzoek gebruikt heb zijn semigestructureerde interviews en participerende observatie. Bij wijze van vooronderzoek heb ik eerst 3 interviews met gebied experts gehouden; Joost van der Kroon (een jonge boer, actief in veel verenigingen), Aletta den Boer (een nieuwe boerin in het gebied, doet aan verbreding) en Maike van der Maat (gebiedscoördinator Verbrede Landbouw). Zij vertelden me welke bedrijfsstrategieën voorkomen in Amstelland en welke factoren een rol spelen voor de toekomst van de boerensector in Amstelland. Op basis van deze expert interviews heb ik een vragenlijst geformuleerd aan de hand van de volgende thema's: uitbreiding, afbouwen, kostenverlaging, duurzaamheid, efficiëntie, overname, werk buiten de deur, verbreding, locatie, support SBA, afschaf melkquotum en bedrijfsstrategie algemeen (voor de volledige vragenlijst, zie bijlage II). Het voordeel van dit vooronderzoek was, dat hierna de interview vragen beter op de belevingswereld van de geïnterviewde boeren aansloten.

In totaal heb ik 17 semigestructureerde interviews uitgevoerd. De interviews duurden allemaal tussen de 1 en 1,5 uur en waren op locatie bij de betreffende boer. Semigestructureerd houdt in dat er gebruik wordt gemaakt van een vragenlijst met een vaste volgorde, maar dat hier tijdens het interview van afgeweken kan worden zolang maar wel alle thema's aan de orde komen. Het voordeel hiervan is dat het interview meer karakteristieken krijgt van een natuurlijk gesprek, wat zorgt voor een vertrouwelijkere sfeer en meer gelijkheid tussen de interviewer en de geïnterviewde. Ook is er meer ruimte om in te haken op aspecten die de geïnterviewde belangrijk vindt, en die een nieuw gezichtspunt bieden voor de onderzoeker. Als hulpmiddelen voor de interviews heb ik een tape recorder (zodat ik later de interviews letterlijk kon transcriberen) en gekleurde kaartjes gebruikt (om zo nodig, bepaalde elementen te visualiseren).

Om ervoor te zorgen dat mijn onderzoek voldoende focus had, heb ik ervoor gekozen om alleen grondgebonden boeren te interviewen: boeren die voor hun productie afhankelijk zijn van grond, in de vorm van begrazing en veevoer. Aangezien landschapsbeheer vooral afhankelijk is van grondgebonden boeren, leek me dit de meest relevante groep om op de focussen. Ook heb ik alleen boeren geïnterviewd die deelnemen aan de landbouwtelling, wat wil zeggen dat ze tenminste een standaardopbrengst² van 3000 of meer hebben (bijv. 1 volwassen melkkoe & 1 stuks jongvee of 3 ha grasland). Bedrijven die zichzelf een boerderij noemen (bijv. een speelboerderij) maar niet mee hoeven te doen aan de landbouwtelling zijn dan ook niet meegenomen in dit onderzoek.

De manier waarop ik een steekproef genomen heb is vooral pragmatisch van aard geweest. Allereerst heb ik via Joost van der Kroon (ook bestuurslid bij SBA) toegang gekregen tot een

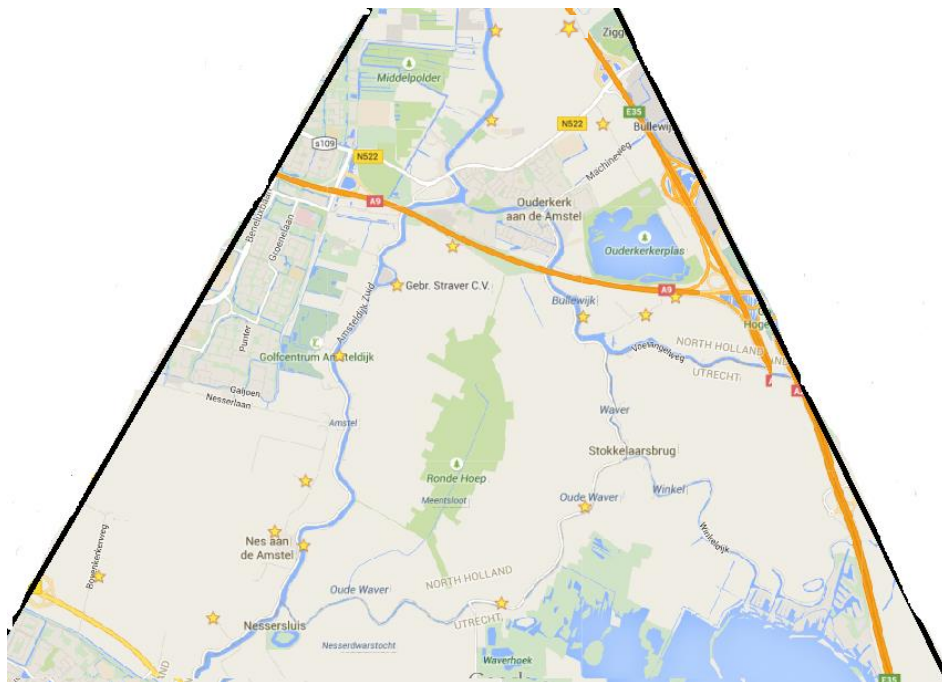
---

¹ Dit rapport is heden nog niet beschikbaar

² "De SO-norm is een gestandaardiseerde opbrengst per ha of per dier die met het gewas of de diercategorie gemiddeld op jaarbasis wordt behaald. Bedrijfstoelagen en subsidies zijn niet in de opbrengst opgenomen. Ook voor biologische productiemethoden zijn geen aparte normen opgesteld. De SO wordt uitgedrukt in euro." (LEI, 2010, p. 1)

adressenlijst; deze was geformuleerd op basis van zijn contacten, o.a. vanuit de ANV de Amstel. Het steekproefkader betrof 50 boeren. Uit deze lijst heb ik de boeren telefonisch benaderd om te vragen of ze bereid waren tot een interview. Aangezien ik niet veel invloed had op de bereidheid van boeren, was ik hier grotendeels van afhankelijk en is de selectie van geïnterviewde dus vooral een praktische overweging geweest³. Het is daarom niet mogelijk om de resultaten uit dit onderzoek één op één te generaliseren met de landbouwsector in Amstelland als geheel.

Wel heb ik geprobeerd om voldoende spreiding van verschillende soorten boeren te krijgen, zowel op geografisch vlak (zie figuur 3) als een spreiding over de verschillende profielen (zie tabel 4). Zoals de zien is in figuur 3 zijn de geïnterviewde boeren verspreid over de Middenpolder (2), de Ronde hoep (7), de bovenkerkse polder (4), de bullewijker polder (3) en de duivendrechtse polder (1). Uit de gebieden botshol, ouderkerkerplas, de waardassackerpolder en de holendrechtsepolder heb ik niemand geïnterviewd.

Figuur 3: de Amstelscheg met de locaties van de 17 geïnterviewde boeren

Tijdens de interviews heb ik de boeren zichzelf door middel van zelf-classificatie⁴. Hierdoor kon ik ervoor zorgen dat ervan elk profiel ongeveer een gelijk aantal boeren in de steekproef kwam. In de wetenschap wordt dit ook wel “quota steekproef” (Boeije et al. 2009, 227) genoemd, waarbij de interviewer zelf voor een gelijke spreiding van de respondenten zorgt tussen verschillende en makkelijk van elkaar te onderscheiden groepen. Toen ik tijdens de interviews de profielen door de boeren zelf liet verifiëren, bleek dat de boeren de profielen herkenden en vonden dat ze goed in staat waren om zichzelf te classificeren. Dit wordt ook wel “member validation” (Boeije et al. 2009, 275) genoemd, wel de betrouwbaarheid van mijn onderzoek vergroot. Tabel 4 laat de spreiding van de geïnterviewden over de vier profielen zien.

³ Sommige boeren waren niet bereid tot een interview. Deze zogenaamde “non-response” is niet random, dat wil zeggen dat deze groep boeren een aantal specifieke karakteristieken heeft. Naar aanleiding van de motivatie van aanwijzing, maakte ik op dat het of de drukte of het ontbreken van een voordeel voor de boeren zelf de hoofdredenen waren. Het zou dus zo kunnen zijn dat de drukkere boeren en/of de relatief geïsoleerde boeren ondervertegenwoordigd zijn in mijn steekproef.

⁴ Dit heb ik achteraf zelf gecontroleerd op basis van de inhoud van het interview en de daadwerkelijke intensiteit van de productie.

Tabel 4: het aantal interviews per profiel en de intensiteit van de productie per profiel

<i>Profiel →</i>	<i>1: intensief</i>	<i>2: extensief</i>	<i>3: verbreed</i>	<i>4: afbouwend</i>
Aantal geïnterviewden (waarvan professioneel melkveehouders)	3 (3)	5 (5)	4 (3)	5 (0)
Gemiddeld aantal groot vee eenheden (GVE)⁵	120	71	117	19
Gemiddeld aantal hectare	58	44	66	16
Vee/hectare (gemiddeld)	2.07	1.61	1.77	1.19

Zoals hierboven in de tabel geschreven staat, heb ik van elk profiel drie, vier of vijf boeren geïnterviewd. Tijdens elk interview heb ik ook naar het aantal stuks vee gevraagd en naar het aantal hectare in beheer. Hierdoor kon ik de intensiteit van boeren ook zelf uitrekenen. Als maat voor intensiteit heb ik het aantal grootvee eenheden per hectare genomen. Zoals te zien is, zijn de boeren in de profiel “intensieve boeren” inderdaad het intensiefst. Boeren in de profiel “afbouwend” zijn het minst intensief, waarna boeren uit de profiel “extensief” en “verbreed”. Opvallend is dat verbrede boeren uit mijn steekproef intensiever zijn dan extensieve boeren uit mijn steekproef. Het is dus een misvatting om te denken dat intensief boeren en het hebben van nevenactiviteiten op het bedrijf niet samen zouden gaan.

Naast kwalitatieve interviews heb ik ook participerende observatie als methode gebruikt. Ik heb 5 dagen gewoond bij Mart Kea en zijn gezin in de Ronde Hoep. Hierbij heb ik geprobeerd zoveel mogelijk te integreren door de boer te helpen in zijn dagelijkse werkzaamheden en door mee te eten met het gezin. Dit gaf mij de gelegenheid om het perspectief van een boer te kunnen ervaren. Een goed voorbeeld is dat Mart en ik een keer in het reservaat liepen om te kijken hoe het grasbestand erbij stond, toen hij begon te vertellen over zijn ergernis over de te hoge waterstand. Doordat we allebei fysiek aanwezig waren, gaf dit toegang tot veel meer details en diepgang, wat bij een interview achterwege was gebleven.

Figuur 4: een foto van mij, Mart Kea en zijn zoon tijdens de meeloopweek

⁵ Voor GVE's per dier zie: http://www.boerderij.nl/PageFiles/31917/003_boerderij-download-BOE008195D01.pdf

Doordat ik participatieve observatie als aanvullende methode heb gebruikt op kwalitatieve interviews, wordt de betrouwbaarheid van mijn onderzoek vergroot. In de wetenschap wordt dit ook wel “methoden triangulatie” (Boeije et al. 2009, 275) genoemd. Echter heb ik de veldnotities van de participerende observatie niet systematisch meegenomen in mijn analyse, behalve als ik zag dat het opvallende tegenstrijdigheid of een interessante aanvulling betrof.

In mijn analyse van de interviews heb ik gebruik gemaakt van “open” en “axiaal” coderen. Bij het open coderen heb ik de getranscribeerde interviews zorgvuldig nagelezen en labels (codes) aan relevante passages verbonden. Hierbij heb ik de thema’s uit mijn vragenlijst als hoofdcodes gebruikt en begrippen die door de geïnterviewden werden genoemd (ook wel “in-vovo” codes genoemd; Boeije 2005, 92) als subcodes. Vervolgens heb ik een aantal vergelijkbare codes samengevoegd en ben ik de interviews opnieuw nagegaan voor aanvulling en contrast. Dit resulteerde in een code boom met samenhangende hoofd- en subcodes. Parallel hieraan heb ik ook van elk interview op vier profielen (uitbreiden, efficiëntie, arbeidssituatie en verbreding) een samenvatting gemaakt om ook de interne samenhang te vangen. Hierdoor voorkom ik dat ik uitspraken reduceer tot losse eenheden, zonder te kijken welke verbanden de boer zélf legt. Op basis van de code boom en de samenvattingen ben ik tot de resultaten gekomen van dit onderzoek.

Tot slot is het bij wetenschappelijk onderzoek belangrijk om de interne en externe validiteit van het onderzoek te optimaliseren. Interne validiteit houdt in dat je meet wat je wilt meten. Hiermee heb ik rekening gehouden door gebruik te maken van “intersubjectiviteit” (Boeije et al. 2009, 129), wat betekent dat verschillende onderzoekers met verschillende opvattingen (in mijn geval uit het project team) elkaar adviseren en corrigeren. Ook heb ik geprobeerd om “reactiviteit”, ofwel mensen die hun antwoorden veranderen in de aanwezigheid van een onderzoeker (Boeije et al. 2009, 276), te verminderen door de anonimiteit van het interview te benadrukken en door gevoelige onderwerpen later in het interview te plaatsen. Daarnaast heb ik gezorgd voor een goede introductie op de vragen en een goede sfeer, zodat de geïnterviewden konden wennen aan mijn aanwezigheid.

Externe validiteit houdt in dat de resultaten generaliseerbaar zijn naar een grotere groep mensen. Aangezien het onderzoek zich specifiek richt op Amstelland, is het doel niet om de resultaten uit dit gebied te generaliseren naar andere gebieden of naar heel Nederland. Dit onderzoek heeft ook niet het doel om de uitkomsten van de 17 interviews te generaliseren naar heel Amstelland. Bij kwalitatief onderzoek gaat het meer om het verkrijgen van begrip en inzicht, dan om de generaliseerbaarheid. Het gaat er dan niet om precies te weten voor hoeveel boeren een bepaald perspectief mogelijk geldt, maar om te weten wat dit perspectief inhoudt en waarom dit aantrekkelijk zou zijn.

Ondanks dat ik maatregelen heb genomen om de betrouwbaarheid, de interne validiteit en de externe validiteit van dit onderzoek te optimaliseren, zijn er toch wat beperkingen. Ten eerste betrof het interview veel verschillende onderwerpen. Hierdoor was het lastig om op alle onderwerpen volledige antwoorden te krijgen in één interview. Als boeren bepaalde onderwerpen niet hebben genoemd, betekent dit dus niet dat het niet belangrijk is voor hen. Echter is hetgeen wat boeren eerst/expliciet noemen misschien wel wat het meeste leeft op dat moment. Ten tweede was het lastig om in het korte tijdsbestek van het interview een vertrouwensband op te bouwen. Daardoor heb ik bij het onderwerp “werk buiten de deur” vaak niet doorgevraagd vanwege de zelf gevreesde gevoeligheid (met name hoe het inkomen uit werk buiten de deur binnen een gezin een rol speelt). Zodoende heb ik op dit onderwerp niet zulke diepgaande informatie gekregen vergeleken met de andere drie onderwerpen (uitbreiding, efficiëntie & duurzaamheid en verbreding).

4. Uitbreiding

Tot voor kort was uitbreiding als strategie onder melkveehouders over het algemeen onaantrekkelijk vanwege het melkquotum. Iedere melkveehouder had een quotum op de productie van het aantal liter melk. Kwam hij/zij boven dit aantal, dan moest er superheffing (een soort boete) worden betaald. Dit beleid werd door de EU ingevoerd als reactie op de zogenaamde “melkplas” of “boterberg”: een overschot in productie dat veroorzaakt was door het toenmalige subsidiebeleid. Om dit overschot in te perken werd in 1984 het melkquotum ingevoerd. Uitbreiden kon sinds die tijd alleen door extra te investeren in melkquotum of door superheffing te betalen, wat niet vaak gezien werd als een rendabele optie. Sinds 1 april 2015 is het melkquotum losgelaten, onder andere vanwege groeiende internationale kritiek op het Europese subsidiebeleid en door de groeiende vraag naar zuivelproducten in onder andere Azië.

Het einde van de quotering geeft ruimte voor uitbreiding van het aantal koeien zonder de betaling van een superheffing. Met uitbreiding versta ik in eerste instantie het uitbreiden van de veestapel. Uitbreiding van de veestapel gaat echter vaak gepaard met uitbreiding van stallen en uitbreiding in grond. Door de nieuwe milieuwetgeving worden melkveehouders gedwongen om grondgebonden uit te breiden, tenzij ze de extra geproduceerde mest volledige laten verwerken (Rijksdienst voor ondernemend Nederland, 2015). Grondgebonden boeren wil zeggen dat er naar verhouding voldoende grond in het bedrijf is om de geproduceerde mest af te wenden en een groot deel van het voer van eigen land te halen. Melkveehouders die hun veestapel willen uitbreiden kunnen dit dus alleen doen als ze voldoende grond in beheer hebben. Dus als het gaat om uitbreiding als strategie, kunnen de factoren “het einde van de melkquotering” en de “nieuwe milieuwetgeving” bepalend zijn. Maar hoe geldt dit voor de geïnterviewde boeren in Amstelland? In hoeverre zien ze uitbreiding als een aantrekkelijk perspectief voor de toekomst en waarom? Welke kansen en belemmeringen zien ze voor uitbreidingsstrategieën?

Rol uitbreiding in steekproef

Uit de 17 interviews blijkt dat uitbreidingsstrategieën anno 2015 volop voorkomen, maar niet onder alle boeren. Alle boeren uit profiel een (intensief) en drie van de vier boeren uit profiel drie (verbreed) hebben recentelijk hun veestapel uitgebreid of zijn van plan om dit te doen. Voor profiel twee (extensief) is dit slechts het geval voor twee van de vijf boeren. Vaak gaat de uitbreiding van de veestapel gepaard met investeringen in stallen. Soms worden oude stallen vervangen en wordt er meteen een groter formaat neergezet, zodat er ruimte komt voor meer koeien. Boeren uit profiel vier (afbouwend) zijn geen van alle gericht op uitbreiding, aangezien ze geen gespecialiseerd melkveehouder zijn en ook omdat ze gericht zijn op het afbouwen van hun veestapel (zie ook volgend hoofdstuk over afbouwen). Boeren uit profiel vier (afbouwend) hebben daarom weinig te maken met het einde van de quotering. Een uitzondering hierin is een boer die meer vraag naar jongvee stalling krijgt omdat meer boeren hun jongvee in het kader van uitbreidingsstrategieën willen uitbesteden.

Kansen voor uitbreiding

Veel geïnterviewde melkveehouders zien het “**einde van de quotering**” als een kans voor de toekomst, aangezien het mogelijkheden geeft voor uitbreiding en/of het verhogen van de efficiëntie (zie ook het hoofdstuk over efficiëntie & duurzaamheid). Voor een aantal boeren is het einde van de quotering de doorslaggevende factor geweest voor de recentelijke uitbreiding of plannen voor uitbreiding. Een voorbeeld hiervan is een boer die altijd een klein melkquotum had:

“Ik heb een nieuwe stal gebouwd met oog op het einde van de melkquotering, daar kunnen 65 melkkoeien in. Ik had altijd een heel klein melkquotum, dus daarom is het eigenlijk nooit van gekomen om groot te groeien in dit gebied.” (extensieve boer)

Voor de meeste boeren is het einde van de quotering echter geen doorslaggevende reden voor de uitbreiding. Wat een grotere rol speelt bij uitbreiding, is het hebben van opvolging en het zijn in de juiste levensfase (namelijk het hebben van een jonge leeftijd of het hebben van een gezin).

De factoren **“het hebben van opvolging”** en **“het zijn in de juiste levensfase”** worden in veel interviews gelinkt aan de strategie **“uitbreiding”**. Deze factoren worden zowel als negatieve en positieve verklaring voor uitbreiding genoemd. Sommige boeren leggen uit dat er voldoende inkomen uit het bedrijf moet komen voor de volgende generatie, en dat uitbreiding hiervoor een strategie is. Een enkele boer geeft aan dat zijn opvolger meer uitdaging nodig heeft, en dat uitbreiding in deze behoefte kan voorzien. Andere boeren geven aan dat ze niet uit willen breiden omdat ze geen zicht hebben op opvolging en/of ze al een hoge leeftijd hebben, zodat het uitbreiden in het aantal koeien een te grote investering vormt (in de zin van geld én energie). Een uitzondering hierop vormt een vleesveehouder, die voorlopig geen zicht heeft op opvolging, maar zijn veestapel wel flink heeft uitgebreid de afgelopen tijd. De doorslaggevende reden voor uitbreiding is voor hem de groeiende vraag naar **“natuurlijk vlees uit de streek”**:

“Onze plannen voor uitbreiding zijn het afmesten opschalen. Voorheen was uit dat segment niks te verdienen. We zijn ons erin gaan verdiepen, omdat er vraag naar kwam. Ook vanuit supermarktketens.” (verbrede boer)

Externe belemmeringen voor uitbreiding

Naast bovengenoemde kansen voor uitbreiding, zijn er ook belemmeringen die uitbreiding minder aantrekkelijk maken. De grootste belemmering die onder de geïnterviewde boeren gezien wordt is nieuwe **“milieuregelgeving”**. Hierdoor worden intensieve boeren gedwongen om eerst grond bij te kopen of pachten voordat ze hun veestapel kunnen uitbreiden. Bovendien wordt er nog veel onzekerheid ervaren over de uitpak van deze nieuwe wetgeving. In combinatie met de belemmering **“hoge grondprijzen”** in Amstelland, en **“grond schaarste”** dichtbij de huiskavel, kan uitbreiding een minder aantrekkelijke strategie worden. Voor een aantal (zo niet alle) melkveehouders geldt dat ze de ontwikkeling van de milieuwetgeving nauwlettend in de gaten houden.

Voor twee geïnterviewde boeren die grenzen aan Botshol (een natura-2000 gebied) vormt de **“PAS wetgeving”** een beperking voor uitbreiding. De PAS regeling houdt in dat er een maximum aan ammoniak emissie voor iedere aangrenzende boerderij is vastgesteld. Door dit ammoniak plafond kunnen beide boeren hun veestapel niet of nauwelijks meer uitbreiden. Een mogelijkheid om met deze belemmering om te gaan is de toepassing van techniek die ammoniak uit mest opslaat of zuivert, waardoor je kan aantonen dat er relatief minder ammoniak uitstoot is en waardoor uitbreiding wel weer een optie wordt. Een boer benadrukt dat hij of zijn zoon hier in de toekomst, afhankelijk van de **“beschikbare techniek”** op dat moment, misschien gebruik van willen maken.

Naast regelgeving en grondfactoren is de **“houding van de overheid”** ook een factor die voor sommige boeren een belemmering vormt voor uitbreiding. Enerzijds gaat het hier om de promotie van nevenactiviteiten boven productie activiteiten door de lokale overheid. Sommige boeren verwijzen naar de Middenpolder waar volgens hen in het nieuwe bestemmingsplan teveel de nadruk op verbreding kwam te liggen ten koste van productie. Een enkeling geeft aan dat ze via LTO “er

constant boven op moeten zitten” om te voorkomen dat de overheid teveel nadruk legt op verbreding en dat ze [de overheid] dan “uiteindelijk wel luisteren”. Daarnaast is er volgens de boeren vanwege het beschermde cultuurlandschap veel “bemoeienis” over de inrichting van de boerderijen, bijvoorbeeld over de plek van de nieuwe stal of de landschapselementen (bijv. bomen of slootjes) op het land. Ondanks dat sommige boeren deze nadruk op bescherming van het cultuurlandschap als “bemoeienis” ervaren, zijn er ook boeren die zelf actief rekening houden met het aanblik van hun boerderij. Met name wordt er vaak gezegd dat het belangrijk is dat de boerderij er “netjes” uitziet en dat de gebouwen “in goede staat” verkeren.

Interne belemmeringen voor uitbreiding

Hier bovengenoemde factoren “regelgeving”, “grond” en “houding van de overheid” zijn externe factoren die veel boeren zien als belemmering voor uitbreiding. Er zijn ook interne factoren die ervoor zorgen dat uitbreiding als strategie minder aantrekkelijk wordt. De beschikbaarheid van arbeid en financiële ruimte zijn de twee belangrijkste interne factoren die genoemd zijn. De “**beschikbaarheid van arbeid**” kan uitbreiding belemmeren, omdat bij de uitbreiding van de veestapel het belangrijk is dat er voldoende arbeid is om dit op te vangen (bij het dagelijkse melken, maar ook bij de onregelmatige werkzaamheden zoals controles of de geboortes van kalfjes). Veel boeren nemen is de beschikbare arbeid binnen het gezin en soms binnen de familie als uitgangspunt (waarbij soms een bijv. een neef of een oom werkzaam is). Boeren zijn over het algemeen aarzelend om extra arbeiders aan te nemen, onder meer vanwege de hoge kosten van arbeid. Een andere reden die soms genoemd wordt (expliciet of impliciet) is dat boeren geen zin hebben in “vreemde” mensen die regelmatig op hun erf komen. Aangezien het werkerf bij de meeste boeren niet vast te onderscheiden valt van het woonerf, vormen “vreemden” op het erf ook een mogelijke bedreiging voor de privacy van het boeregezin. De volgende uitspraak van één geïnterviewde illustreert de twee bovengenoemde overwegingen op het gebied van arbeid:

“Maar als je veel meer zou doen, dan kan je het niet meer in je eentje rondzetten. [vraag interviewer: zou een extra arbeider een optie zijn?] Dan melk je die koeien voor de arbeider. Er mag best iemand komen werken, maar dat moet niet dagelijks voor mij.” (extensieve boer)

Ook “**financiële ruimte**” is een interne belemmerende factor voor uitbreiding. Twee boeren benadrukken dat het nodig is om naar de bank te gaan om financiering voor uitbreiding te krijgen. Twee andere boeren geven aan dat ze geleidelijk groeien, en uitbreiding daardoor makkelijk kunnen financieren. Eén boer zegt dat hij alleen in uitbreiding heeft kunnen investeren, omdat hij ernaast een loonwerk bedrijf heeft waar hij wel wat kan verdienen (in tegenstelling tot de agrarische sector). In plaats van een echt belemmerende factor is het misschien eerder een randvoorwaarde (“men kan alleen uitbreiden als er voldoende financiële ruimte is”). In elk geval is er een aantal opties voor handen om financiële krapte op te lossen (naar de bank gaan, geleidelijk groeien en investeren vanuit ander bron van inkomsten).

Met het einde van de quotering wordt er zowel binnen als buiten de melkveesector volop gepraat over uitbreidingszucht van melkveehouders, de angst voor mega stallen en “wat de melkprijs gaat doen”. De geïnterviewde boeren in Amstelland hebben hier ook meningen over. Sommige boeren benadrukken dat de investering in een nieuwe stal in eerste instantie niet rendabel hoeft te zijn, omdat het zich op de lange termijn wel uitbetaalt. Andere boeren (met name de extensieve boeren) vinden de “grootheidswaan” (waarbij ze voornamelijk verwijzen naar boeren buiten Amstelland) maar irrationeel, omdat volgens hen het rekensommetje niet uitkomt en ze vrezen dat sommige zwaar gefinancierde grootschalige melkveehouders bij de volgende prijsdaling failliet gaan. Over het

algemeen voelen ze daarbij zelf geen gevaar, op een enkeling na die het belang van een “gelijk speelveld” benadrukt zodat het aantrekkelijk blijft om redelijk extensief te boeren.

Conclusie

Onder de geïnterviewde boeren komen uitbreidingstrategieën volop voor, vooral in het profiel intensief en verbreed. Hoewel het einde van de quoteringsperiode vaak een aanleiding voor uitbreiding is, is dit vaak niet de doorslaggevende factor. Ook andere externe factoren die meespelen, zoals de milieuwetgeving en de grond schaarste zijn niet alles bepalend voor uitbreiding. Het zijn interne factoren die vaak een doorslaggevende rol spelen. In positieve zin, zoals het hebben van opvolging of het zijn in de juiste levensfase. Of in negatieve zin, zoals de beperkte beschikbaarheid van arbeid en beperkte financiële ruimte.

5. Afbouwen

Naast boeren die willen uitbreiden en boeren die hun productie constant willen houden, zijn er ook boeren die hun productie willen afbouwen of dit grotendeels al hebben gedaan. Met afbouwen van de productie wordt het verkleinen van de veestapel en het verminderen van het aantal hectares land in beheer bedoeld. Vaak is dit verbonden met het vooruitzicht van pensioen zonder het vooruitzicht op opvolging. Het is echter niet vanzelfsprekend dat de hele veestapel en al het land verkocht wordt als de boeren met pensioen gaan. Bij pensioen van boeren zonder opvolging zullen er veranderingen plaatsvinden in de fysieke, sociale en autobiografische bindingen die ze hebben met hun omgeving (Riley, 2012). Dit is geen makkelijk proces en daarom kan er veel tijd overheen gaan. Ook kan er bij er gekozen worden voor een minder arbeidsintensieve vorm van landbouw of natuurbeheer, waarbij de volgende generaties eventueel part-time of als hobbyboer het bedrijf kunnen overnemen.

In mijn onderzoek typeert profiel vier de afbouwende boeren. Vier van de vijf geïnterviewde boeren uit deze profiel zijn eerder wel full-time melkveehouders geweest. Tegenwoordig zijn ze dat geen van allen meer, maar zien ze zichzelf nog wel als boer en worden ze ook in de landbouwtelling meegerekend. Inmiddels zijn ze omgeschakeld naar vleesvee en/of hebben ze het aantal melkkoeien sterk verminderd. Sommige halen het grootste gedeelte van hun inkomen buiten het bedrijf vandaan (bijv. uit pensioen). Anderen doen of overwegen nevenactiviteiten op de boerderij als overbrugging tot hun pensioen. Wat zijn de motivaties van deze groep boeren? Welke belemmeringen en kansen zien zij?

Motivaties om af te bouwen lopen sterk uiteen. Je zou kunnen zeggen dat dit vrij persoonlijk is. Het hebben van een **“hoge leeftijd”** en het **“ontbreken van opvolging”** komt wel bij alle geïnterviewden (in meerdere of mindere mate) terug. Bij twee boeren is **“ziekte”** een bepalende factor om af te bouwen. Soms speelt de **“beperkte beschikbaarheid van arbeid”** een rol. Bij één boer is keuze voor de zorgtak doorslaggevend voor het afbouwproces:

“Reden dat ik gestopt ben [met professioneel koeien melken]: het werd teveel voor in mijn eentje, en de cliënten hebben eigenlijk aan 3 koeien genoeg. En van 25 koeien kan je niet leven. Het is net op tijd de goede omschakeling geweest.” (afbouwende boer)

Twee boeren zijn enkele jaren geleden omgeschakeld van melkvee naar vleesvee of jongvee. Door de verkoop van het melkquotum konden ze het zich veroorloven om vleeskoeien of jongvee te kopen en wat aanpassingen aan hun stal te verrichten. Voor beide was de **“belasting”** (in de vorm van fysieke inspanning en tijd) van melkvee een reden om om te schakelen. Eén van de twee boeren is omgeschakeld naar jongvee, omdat hij zag dat er meer **“vraag kwam naar de stalling van jongvee”**.

Drie van de vijf boeren zien nevenactiviteiten als kans in het afbouwproces. Slechts één van hen maakt hier momenteel actief gebruik van. Eén boer is beperkt door ziekte en heeft niet veel zin in mensen op het erf. Eén is net herstellende uit ziekte en ziet nevenactiviteiten als mogelijke optie voor de toekomst. **“Inkomen”** is een belangrijke motivatie, maar ook **“op een leuke manier oud worden”** speelt een rol om te kiezen voor een nevenactiviteit als overbrugging naar het pensioen.

Over het algemeen zijn er niet of nauwelijks belemmeringen in het afbouwproces. Echter is wel de vraag wat er met het land en de gebouwen gedaan gaat worden op het moment dat de boeren met pensioen gaan (ofwel: helemaal stoppen met de productie en nevenactiviteiten). De meeste boeren geven aan hier nog niet over na te willen denken. Twee boeren zien een beheerfunctie voor zich, op

basis van subsidie voor agrarisch natuurbeheer. Het verkopen van land is voor sommige boeren een stap te ver, niet alleen omdat ze hier gehecht aan zijn, maar ook omdat geld op de bank tegenwoordig niet veel rente oplevert. Voor één boer is het verhuren van land nadrukkelijk een aantrekkelijkere optie:

"Ik heb inmiddels zelf een redelijk stuk verhuurd, aan de buur aan de andere kant van het water, sinds een jaar. En wat je daarvan vangt [de pacht], daar kan je geen schapen van houden." (afbouwende boer)

Bij het verkopen en verhuren van land kan de gunfactor een rol spelen; sommige boeren geven aan het land eerder te verhuren/verkopen aan boeren waarmee men een goede connectie heeft, zoals onderstaande quote illustreert:

"De mensen waaraan ik het nu verhuur is het meer een kwestie van gunnen. Omdat ik ook nog op de vrachtwagen voer gereden heb bij de vader van de jongens - hele aardige man-, die het nu graag willen huren." (afbouwende boer)

Conclusie

Al met al zijn het gebrek aan opvolging en het hebben van een hoge leeftijd de meest bepalende factoren voor afbouwende boeren. Verder zijn er nog sterk persoonlijke factoren die een rol spelen, zoals ziekte en de belasting van dagelijks melken. Over het algemeen geldt dat de factoren die een rol spelen voor afbouwen interne factoren zijn. Dat wil niet zeggen dat deze groep boeren passief zijn en steeds minder activiteiten op zich nemen. Voor sommige boeren geeft het afbouwen van de productie de kans om om te schakelen naar vleesvee of jongvee of om nevenactiviteiten te beginnen.

6. Efficiëntie & duurzaamheid

Zonder per se te veranderen in de grootte van de veestapel, kan het boerenbedrijf ook veranderen door efficiënter management. Efficiëntie houdt in dat er tegen zo weinig mogelijk kosten zoveel mogelijk omzet wordt gegenereerd. De geïnterviewde boeren bekijken efficiëntie vanuit drie oogpunten: vanuit productiviteit, benutting en kostenbesparing. Productiviteit kan te maken hebben met de melkproductie per koe, de gras productie per hectare of de arbeidsuren per eenheid inkomsten. De focus is hier op het verhogen van de productie per eenheid. Soms wordt dit ook wel intensivering genoemd. Benutting gaat daarentegen veel meer over het minimaliseren van het verlies van hulpbronnen. Een betere benutting van mest kan bijvoorbeeld worden behaald door een goede timing van het uitrijden van mest, waardoor er minder mineralen verloren gaan (door uitspoeling, afspoeling of gasvormige verliezen). Uiteindelijk kan door benutting een hogere productiviteit behaald worden, maar als men spreekt over benutting gaat het vooral erom hoe die hogere productiviteit behaald is (met hogere of lagere verliezen?). Kostenbesparing gaat erom dat er absolute kosten bespaard worden, terwijl de opbrengsten constant blijven. Kosten kunnen bijvoorbeeld bespaard worden op arbeid, krachtvoer of machinekosten.

De meeste geïnterviewde boeren in Amstelland zeggen in eerste instantie relatief weinig kansen in kostenbesparing te zien. Velen menen dat er op de kosten (waarvan krachtvoer, arbeid en rente & afschrijving de grootste zijn) nauwelijks bespaard kan worden, omdat deze volgens hen nodig zijn om “goed” te produceren. In het verhogen van de productiviteit en het verbeteren van de benutting van hulpbronnen zien de meeste geïnterviewde boeren echter wel mogelijkheden. Wat zijn de meest voorkomende manieren om de efficiëntie te verhogen? Wat vormen kansen en belemmeringen hierin? En staat efficiëntie haaks op duurzaamheid of kunnen efficiënt boeren en duurzaamheid samengaan?

De productie per koe verhogen

Veel melkveehouders zien het “**einde van de quoterings**” als een kans om minder te remmen op de melkproductie. In tijden van het melkquotum was het vaak noodzakelijk om binnen het quotum te blijven. Nu dat niet meer hoeft, zien sommige boeren de kans om de melkproductie per koe te verhogen. De volgende quote van een verbrede boer (die extensief boert) illustreert dit:

“Door de afschaffing zal ik wat meer gaan melken. [...]. Je hebt nu meer ruimte. Eerder ging je koeien verkopen als ze het te goed deden, dat hoeft nu niet meer. We hebben geen quotumkosten meer” (verbrede boer)

Vooraf de boeren die niet gericht zijn op uitbreiding spreken over het einde van de quoterings als kans voor het verhogen van de melk productie per koe. Middelen om dit te bereiken zijn met name “**meer krachtvoer**” geven, en de “**het management van het grasland verbeteren**”.

Efficiënt graslandmanagement: productiviteit, benutting of kostenbesparing?

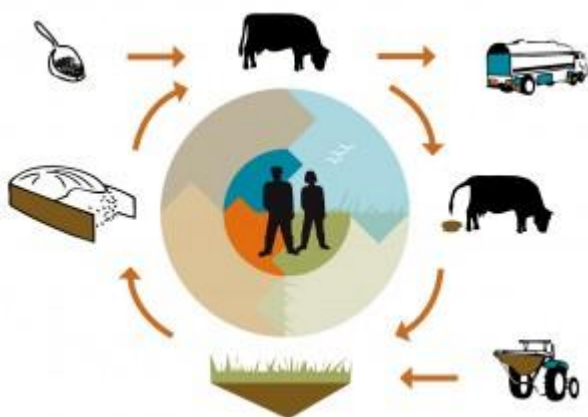
De geïnterviewde boeren zien volop kansen om de management van het grasland te verbeteren. Er zijn allerlei maatregelen die genoemd worden hiervoor, zoals “**het verbeteren van beweiding**”, “**het verbeteren van het grasbestand**”, “**het verbeteren van de timing van de mest**”, “**het mengen van mest met stro**” en “**het verbeteren van de kuilopslag**”. Het valt op dat al deze maatregelen kennisintensief zijn. Maatregelen zoals het verhogen van de kunstmest worden niet expliciet genoemd; wel geeft een boer aan dat kunstmest “niet voor niets is uitgevonden” en dat hij niet zo’n hoge productie zou hebben zonder kunstmest.

Een aantal van bovenstaande maatregelen zijn vooral bedoeld om de productiviteit van het grasland te verbeteren, zoals het verbeteren van het grasbestand en het verbeteren van de kuilopslag. Sommige maatregelen slaan echter direct op het verbeteren van de benutting van mest, zoals het verbeteren van de timing van mest en het mengen van mest en stro. Over het algemeen kan gezegd worden dat boeren uit het profiel extensief en verbreed meer spreken over benutting van boeren uit het profiel intensief. Dit past bij de beschrijving van de beide profielen waarbij intensieve boeren de beperkingen die er zijn zoveel mogelijk proberen op te heffen terwijl extensieve boeren voorzichtig zijn met bijproducten en krachtvoer (zie bijlage I).

Hiernaast is een aantal boeren actief in “**kringlooplandbouw**”. Kringlooplandbouw streeft naar het sluiten van de kringloop van mineralen op het boerenbedrijf. Deze benadering is zo oud als de landbouw zelf, maar is grotendeels verloren gegaan met de intensivering van de landbouw in de tweede helft van de 19^e eeuw. Kringlooplandbouw komt echter de laatste decennia weer terug, onder andere door de groeiende zorg om het milieu en de groeiende waardering van ecosystemendiensten (Holster et al. 2014).

Door middel van het meten van de inputs, outputs en interne stromen van mineralen wordt er in kaart gebracht waar de verliezen liggen. Met nieuwe methodes zoals de kringloopwijzer of het kringloopkompas, zijn er voor boeren verschillende handvaten⁶ om de op het bedrijf aanwezige en geproduceerde hulpbronnen zo goed mogelijk te gebruiken (Holster et al. 2014, 7). Het gaat hier in eerste instantie dus om het verbeteren van de benutting van mineralen. Eén enkele boer spreekt echter over kringlooplandbouw als hulpmiddel om de productiviteit van zijn grasland te verbeteren.

Hoewel kringlooplandbouw vooral gericht is op de optimale benutting van hulpbronnen, vormt het besparen van kosten (bijvoorbeeld voor krachtvoer of kunstmest) de grootste motivatie voor de geïnterviewde boeren om met kringlooplandbouw te beginnen. Daarnaast spreekt één intensieve boer over een stimulans vanuit de fosfaatwetgeving. Voor een aantal boeren speelt hierbij imagoverbetering een rol. Duurzaamheid “an sich” lijkt geen motivatie voor de boeren te zijn om aan kringlooplandbouw te beginnen.

Figuur 5: het basis model van de kringlooplandbouw, met de inputs kunstmest & krachtvoer, de outputs melk & vlees, en de interne onderdelen: voer, koe, mest en grasland.

⁶ Holster et al. (2014) noemen verschillende maatregelen per onderdeel van de kringloop (p. 20-28). Voorbeelden hiervan zijn: bodemmetingen, variatie aan plantensoorten, rantsoenwijzer, minder jongvee, voldoende mestopslag, speciale stalroostervloeren, innovatieve mestscheidingstechnieken en goed onderhoud van sloten

Belemmeringen door de locatie

Er zijn echter een aantal vaak terugkomende factoren die het management van het grasland belemmeren. Ten eerste is volgens veel boeren de “**grondsoort (veen)**” in Amstelland beperkend voor de productie, aangezien er alleen gras verbouwd kan worden (en geen andere voedergewassen) en het ongeschikt is voor zware machines vanwege de gevoeligheid van veen voor inklinking. Ten tweede wordt de “**matige verkaveling**” (ook wel: kleine, smalle en rondvormige percelen) als een belemmering genoemd, omdat het hierdoor veel langer duurt om activiteiten met de tractor, zoals mest uitrijden en maaien, uit te voeren. Veel geïnterviewde boeren voegen echter toe dat de kenmerken van de locatie (veengrond en kleine percelen) wel geschikt zijn voor weidegang, omdat men hierdoor minder gebruik van tractoren hoeft te maken, en er een natuurlijke afgrenzing (in de vorm van sloten) voor de koeien is. Bovendien menen de meeste boeren dat weidegang bij het gebied “hoort” en dat het er mede voor een grotere acceptatie van burgers van de veehouderij zorgt. De volgende uitspraak van een intensieve boer illustreert deze laatste punten:

“Ik denk dat dit ook het meest efficiëntste gebied is, qua grondsoort, voor weidegang. Je hebt hier ook kleine percelen, waar je makkelijk kan beweiden zonder veel werk voor het binnenhalen van je koeien. [...] Ik denk dat het imago niet zo verkeerd is op het moment. Zeker omdat de koeien in de wei lopen.” (intensieve boer)

Figuur 6: de beroemde taartpuntige verkaveling van de Ronde Hoep

Wat is duurzaam?

Bij de vraag “op welke manier doet u aan duurzame bedrijfsvoering” reageerden de meeste geïnterviewde boeren met: “tja...wat is duurzaam?”. Duurzaamheid is volgens hen een breed begrip. Wat de boeren zelf vooral onder duurzame productie verstaan is: goede gezondheid van vee, goede omgang met het grasland, eigen energie opwekken en het efficiënt omgaan met mest. Een enkele boer benadrukt dat hij duurzaamheid vooral economisch ziet, namelijk dat er op de lange termijn inkomen uit het boerenbedrijf kan worden gehaald. Een andere boer geeft aan dat het familiebedrijf “an sich” al voor een zekere mate van duurzaamheid zorgt, aangezien er bij het beheer van het grasland en de veestapel rekening gehouden wordt met de volgende generaties boeren (vaak een van de kinderen van de huidige bedrijfsleider):

“En landbouw is toch altijd duurzaam. Het gaat van generatie op generatie. Je zorgt dat de grond in goede staat blijft.” (extensieve boer)

Over het algemeen geldt dat de geïnterviewde boeren vinden dat ze nu duurzamer boeren dan een paar decennia geleden. Dit komt volgens hen met name omdat er vanuit “**de wetgeving**” (bijv. de nitraatrichtlijn sinds 1991; Europese Commissie 2010) al veel duurzaamheid wordt opgelegd. Ook Friesland Campina, waar de meeste boeren hun melk aan leveren, stimuleert duurzaamheid. Sinds 2015 geeft ze via puntenstelsel “**Foqus Planet**”, naast premies voor melkqualiteit en weidegang ook premies voor duurzaamheidsaspecten als “laag celgetal”, “zonnepanelen” en “natuurbeheer” (Friesland Campina, 2014). De meeste boeren benadrukken echter dat deze premies vooralsnog heel laag zijn en geen reden zijn om hun bedrijfsvoering aan te passen. Ten slotte zegt een drietal boeren geïnvesteed te hebben of te willen investeren in “**zonnepanelen**”. De reden hiervoor is meestal om op termijn kosten te besparen. Vaak wordt dit gecombineerd met de bouw van een nieuwe stal die toch al plaats zou vinden.

Agrarisch natuurbeheer:

Natuurbeheer lijkt in Amstelland iets te zijn wat “**erbij hoort**”. Bijna alle geïnterviewde boeren (16 van de 17) doen aan enige vorm van natuurbeheer en zijn lid van de agrarische natuurvereniging de Amstel. De meesten zijn alleen actief in nestbescherming, sommigen hebben wat land met een late maaidatum (zodat weidevogels hier rustig kunnen broeden) en één boer heeft een plasdrasgebied (waarbij hij zijn land onder water laten lopen zodat het een toevluchtsoord wordt voor allerlei trekvogels).

Figuur 7: de grutto is bij agrarische natuurbeheer vaak de vogel die het meest besproken wordt

Waarom is agrarisch natuurbeheer in Amstelland zo gewoon? Eén boer benadrukt dat het een bewustwordingsproces is geweest en dat de boeren zich steeds meer zijn gaan realiseren dat weidevogelbeheer bijdraagt aan “**imagoverbetering**” van de sector. Ook ligt er in het midden van de polder de Ronde Hoep 165 hectare natuurreservaat van Landschap Noord-Holland, die omliggende boeren gezamenlijk beheren. Dit heeft misschien te maken met de landschapsbescherming die van bovenaf (bijv. uit het Waterschap of de provincie) wordt opgelegd, maar ook zijn er volgens de geïnterviewde boeren een aantal boeren die zich hier vol passie voor inzetten. “**Arbeidsplezier**” speelt voor sommigen dus een rol voor het doen aan natuurbeheer. Ook is het pakket “late maaidatum” voor sommige vleesveehouders “**goed in te passen**” in hun boerderijsysteem met stro mest en de voerbehoefte van vleeskoeien, aangezien stro mest langzamer verteert dan drijfmest en vleeskoeien beter kunnen omgaan met ruwer (later gemaaid) gras dan melkkoeien.

Sommige melkveehouders zien wel wat belemmeringen voor succesvol natuurbeheer. “**Predatoren**”

als vossen, kraaien en buizerds worden door sommige boeren gezien als bedreiging voor weidevolgels. Ook het gras dat laat gemaaid moet worden valt volgens sommige boeren “**niet meer als ruwvoer**” voor melkkoeien te gebruiken. Voor de één omdat het te ruw is geworden, voor de ander omdat het waterstand in het natuurreserveaat van de Ronde Hoep naar eigen zeggen te hoog staat en dat er daarom nauwelijks meer grasproductie van het land afkomt. Toch is het per boer verschillend hoe ze aankijken ten opzichte van natuurbeheer en natuur in de omgeving in het algemeen. Waar sommige boeren natuur redelijk goed te combineren vinden met het boerenbedrijf, geeft een enkeling aan natuur als een bedreiging te zien:

“En recreatie denk ik dat ze veel meer hebben aan de koeien in de wei, in plaats van een stuk land waar er alleen maar wildernis is waar ze doorheen moeten zwoegen. Ik zie dat echt als een stukje onkruid. En je ziet op steeds meer plekje natuurgebied komen. Daarbij komen er gigantisch veel zwanennesten en ganzennesten in.” (intensieve boer)

Gaan uitbreidingsdrang en het verhogen van de efficiëntie ten koste van natuurbeheer? Een vleesveehouder is wel bang dat door het loslaten van het melkquotum er steeds minder melkveehouders zullen zijn die meedoen aan natuurbeheer. Maar voor de meeste geïnterviewde melkveehouders is stoppen met natuurbeheer voorlopig niet aan de orde. Wel geldt noemen veel boeren nadrukkelijk dat een financiële vergoeding een voorwaarde is voor het uitvoeren van agrarisch natuurbeheer. Ook vreest een enkeling dat “zijn” polder (de Middenpolder) risico loopt niet meer mee te kunnen doen met natuurbeheer aangezien er bijna geen weidevogels meer over zijn.

Biologisch boeren

Biologisch boeren houdt in dat men geen kunstmest en kunstmatige bestrijdingsmiddelen worden gebruikt. In de veehouderij geldt daarnaast, dat er bij biologische productie geen preventieve antibiotica worden gebruikt en dat de dieren een minimaal oppervlakte leefruimte hebben en dat ze een gedeelte van de tijd naar buiten kunnen. In Amstelland zijn er volgens de landbouwtelling momenteel drie biologische veehouders. Dat wil niet zeggen dat biologische productie voor andere boeren naar de toekomst toe geen optie is.

De grootste motivatie voor de geïnterviewde boeren om om te schakelen naar biologische productie is de “**hogere prijs**” die biologische melk oplevert (ten opzichte van gangbare melk). Een andere motivatie is dat biologisch boeren “**past bij de extensieve bedrijfsstijl**” van sommige boeren. Voor boeren die sowieso al weinig kunstmest en kunstmatige bestrijdingsmiddelen gebruiken is het relatief makkelijk om het tweejarige omschakelingstraject in te gaan.

Als het gaat om biologische productie zijn er echter een aantal vaak genoemde belemmeringen die gezien worden. Men benadrukt dat door het lagere stikstoflimiet en het verbod op kunstmest een “**lagere productie**” van het grasland oplevert. Daarnaast noemen sommige boeren de aanwezigheid van “**onkruid**” door de biologische productie als een belemmerende factor. Eén van de geïnterviewde boeren was ooit biologisch, maar is teruggeschakeld, omdat hij de hoge kosten van de afvoer van mest en het aanvoer van voer geen houdbare situatie vond. Omwille van het stikstoflimiet van 170 kg stikstof per hectare (i.p.v. 250 kg stikstof per hectare bij gangbaar) was het nodig om het “**overschot aan mest**” af te zetten, waarvoor je moet betalen. Vanwege de lagere productie van het grasland, was het voor hem nodig om “**meer biologisch voer**” bij te kopen, wat een stuk duurder is dan gangbaar voer. En aangezien het “**Holstein ras**” van zijn koeien veel krachtvoer vereist, was het al met al op dat moment niet voordelig om biologisch te boeren, en is hij teruggeschakeld.

Biologisch boeren staat niet per se hoog in het vaandel bij de meeste geïnterviewde boeren. Ze benadrukken dat er vanuit wetgeving al genoeg eisen voor duurzaamheid zijn opgelegd. Een enkeling geeft aan eerder een “rommelige” associatie bij biologisch boeren te hebben gehad tot hij er zelf mee in aanraking kwam. Dit kan, gezien onkruid als belemmerende factor, misschien voor meer boeren een rol spelen. Ook denken veel boeren niet dat biologisch per se duurzamer is en dat biologisch voedsel de wereld niet kan voeden.

Figuur 8: Het biologische merk van Friesland Campina

Conclusie

Op de vraag of efficiëntie en duurzaamheid volgens de geïnterviewde boeren samen zouden gaan, is geen eenduidig antwoord te geven. Ten eerste is de definitie van duurzaamheid niet vaststaand, en worden hier verschillende dingen onder verstaan (te weten: goede gezondheid van vee, goede omgang met het grasland, eigen energie opwekken, het efficiënt omgaan met mest en het lange-termijn inkomen). Heel algemeen kan je zeggen dat je volgens de boeren als je duurzaam boert zuinig met de hulpbronnen omgaat.

Door het einde van de quotering zijn veel van de geïnterviewde boeren van plan om de melkproductie per koe te verhogen, onder andere door het geven van meer krachtvoer en het verbeteren van het management van het grasland. Het is hierbij de vraag of de boeren zuinig met hun hulpbronnen om gaan. Bij het verhogen van de hoeveelheden krachtvoer is dit waarschijnlijk niet het geval (de productie per koe heeft de prioriteit). Het verbeteren van het management van het grasland lijkt echter vaak samen te gaan met een betere benutting van de hulpbronnen (oftewel zuinig omgaan met hulpbronnen). Zeker bij de integrale benadering van kringlooplandbouw staat het zuinig omgaan met de hulpbronnen centraal.

Biologische landbouw is voor veel boeren echter geen aantrekkelijke optie, onder andere vanwege het lagere limiet aan stikstof per hectare. De veeleisendheid van het Holstein ras ten aanzien van voer speelt hierbij ook een grote rol. Wat ook een mogelijkheid is, is dat boeren iets anders doen in hun management dan dat ze beweren (misschien omdat het voor hen zo vanzelfsprekend is). Hierdoor is het nog maar de vraag of de verbetering van grasland management daadwerkelijk te rijmen valt met duurzaamheid, zeker als de prioriteit ligt bij het verhogen van de melkproductie per koe.

7. Werk buiten de deur

Werk buiten de deur, of in wetenschappelijke termen ook wel “pluri-activiteiten” (van der Ploeg, 2009, 159) genoemd, refereert in dit geval naar inkomen die een boer elders verdient. Dit kan zijn als werknemer bij een organisatie of als zelfstandige (ZZP-er). Een derde optie is het doen van loonwerk of het hebben van een loonwerkbedrijf. Dit kan gezien worden als een tussenvorm, aangezien het wel vaak een link heeft met het boerenbedrijf maar grotendeels buiten de deur wordt uitgevoerd. Ook kan het voorkomen dat boeren een adviesbureau uit huis beginnen, wat fysiek wel “binnenshuis” is maar gericht is op zaken buitenshuis. Soms wordt onderscheid gemaakt tussen part-time boeren en hobby boeren (Primdahl en Kristensen, 2011), waarbij bij het eerste type meer inkomen uit het bedrijf komt dan uit de extra baan, terwijl bij hobby boeren meer inkomen komt uit het werk buiten de deur dan uit het boerenbedrijf. Ook kan full-time boeren met werk buiten de deur te combineren zijn, namelijk wanneer er gekeken wordt op gezinsniveau. Het kan zijn dat de boerderij een full-time onderneming is (en ook dat er intensief geboerd wordt), maar dat er regelmatig leden van het gezin buiten de deur werken.

In de wetenschappelijke literatuur wordt werk buiten de deur onder boeren als fenomeen steeds meer geaccepteerd als een structureel fenomeen. Dit wordt vooral geconcludeerd naar aanleiding van statistieken, want er zijn nog weinig empirische studies hiernaar (Oostindie, 2015, 58-59). In sommige gevallen kan werk buiten de deur voor een succesvol boerenbedrijf doorslaggevend zijn. Het geldt dat boeren buiten de deur verdienen kan direct in de agrarische onderneming worden gestoken. Soms wordt het geld dat de partner van het bedrijfshoofd buiten de deur verdient ook meegenomen in de onderneming, zodat het boerenbedrijf en het boerengezin als het ware uit één economische eenheid bestaat. In hoeverre is werk buiten de deur een perspectief voor de geïnterviewde boeren in Amstelland? Welke kansen en belemmeringen zien ze? En onder welke condities vinden ze dit perspectief vooral aantrekkelijk?

Rol werk buiten de deur in streekproef

Op dit moment werkt heeft één van de 17 geïnterviewde boeren werk buiten de deur als werknemer bij een organisatie. Twee zijn actief in loonwerkactiviteiten buitenshuis. Eén boer heeft een adviesbureau aan huis. Je zou dus kunnen zeggen dat er van de 17 geïnterviewde boeren vier ook werk buiten de deur hebben. Dit lijkt misschien weinig. Echter, het merendeel (9 van de 17 geïnterviewden) geeft aan ooit buiten de deur te hebben gewerkt. Ook zijn veel boeren actief als vrijwilliger in het verenigingsleven, waar ze bijvoorbeeld een halve of een hele dag per week aan besteden. Daarnaast geven veel boeren aan dat hun partner buiten de deur werkt en dat meewerkende zonen er ook een baan naast hebben. Kortom, het hebben van werk van de deur lijkt een rol te spelen in de meeste boerengezinnen.

Push- en pull motivaties

Er zijn twee typen motivaties voor werk buiten de deur die bij de geïnterviewde boeren vaak terugkomen: push- en pull motivaties. Bij push motivaties wordt de noodzaak benadrukt om werk buiten de deur te zoeken. Bij pull motivaties worden de specifieke kenmerken van werk buiten de deur als aantrekkelijke optie gezien. Wat betreft pull-motivaties, spelen de factoren “plezier” en een “variatie” dat werk buiten de deur kan bieden een rol. Voor sommige boeren speelt het hebben van

een “**uitdaging**” ook een belangrijke reden voor het kiezen voor werk buiten de deur. Hieronder een quote van een boer die gebruik maakt van “pull-factoren” (zie dikgedrukte woorden) in zijn verhaal over werk buiten de deur:

*“Ik heb altijd **verder willen kijken** dan alleen mijn eigen erf. Ik had geen **voldoening** om alleen maar op de boerderij te lopen. Ik vind de boerderij mooi, maar er zijn **meer dingen**.”*
(afbouwende boer)

De belangrijkste push motivatie is de noodzaak van “**inkomen**”. Als er op het boerenbedrijf niet voldoende verdiend wordt, kunnen boeren zich gestimuleerd (“gepusht”) voelen om een deel van hun inkomen buiten de deur te genereren. Hoe het verdiende inkomen vervolgens binnen het boerengezin wordt gebruikt wordt niet geheel duidelijk uit de interviews. Een aantal boeren zijn hier wel open in. Daarvan geven sommigen aan het inkomen uit het bedrijf en het inkomen uit werk buiten de deur strikt te scheiden. Anderen geven aan dat het inkomen dat buiten de deur verdiend wordt, te gebruiken om kosten te betalen in het boerenbedrijf of om te investeren in het boerenbedrijf (bijv. door middel van de aankoop van een nieuwe stal).

Conditie en kansen voor werk buiten de deur

Naast bovenstaande motivaties lijken er ook factoren te zijn die bepalen *wanneer* het perspectief werk buiten deur als meest aantrekkelijk wordt gezien. Volgens één boer is dit als “**de melkprijs**” zakt, en er niet voldoende inkomen meer uit het boerenbedrijf te halen valt. Tevens geeft hij aan dat het “**bedrijf wel op orde**” moet zijn, voordat hij weer buiten de deur gaat werken. Een andere conditie die soms gesteld wordt aan werk buiten de deur, is dat het wel “**te combineren**” moet zijn met het bedrijf. Over het algemeen geldt dat vleesvee makkelijker te combineren is met werk buiten de deur dan melkvee, omdat bij het laatste er twee keer per dag moet worden gemolken en dit een flinke tijdsinvestering geldt. Middelen die meehelpen om werk buiten de deur makkelijk te maken zijn het hebben van een “**melkrobot**” (die een deel van de dagelijkse arbeid wegneemt) of het hebben van een “**partnerschap**” met een familielid (waardoor het werk verdeeld kan worden).

In bepaalde gevallen kan werk buiten de deur niet meer als een zo aantrekkelijke optie worden ervaren. Redenen die de boeren aangeven om te stoppen of te minderen met werk buiten de deur zijn: de focus op “**uitbreiding van het boerenbedrijf**”, “**de keuze voor opvolging**” in het geval van een jonge boer en “**pensioen**”. Het fenomeen werk buiten de deur kan dus met een levensfase te maken hebben, waarbij vooral voor jonge boerenzonen/dochteren en bedrijfsleiders die het bedrijf economisch goed draait voordat werk buiten de deur zoeken een aantrekkelijk perspectief is.

Voor werkzoekende boeren is het van belang wat voor kansen zij zien op de arbeidsmarkt. Sommige boeren benadrukken de volgende kansen: de relatief “**hoge werkgelegenheid in de Randstad**” en de “**flexibiliteit van een werkgever**” t.a.v. boerenzonen. Bij deze specifieke werkgever worden boerenzonen/dochteren extra gewaardeerd om hun praktijkkennis en wordt het geaccepteerd als een boerenzoon/dochter na overname minder dagen per week gaat werken.

Werk buiten de deur ten opzichte van verbreding

“**Flexibiliteit**” is ook wat veel boeren waarderen aan de optie om buiten de deur te werken. Vooral als je jezelf verhuurt als zzp-er heb je zelf veel invloed op je werktijden. Daarom is dit ook, tot op zekere hoogte, te combineren met het boerenbedrijf. Een ander voordeel is dat het “**relatief makkelijk geld verdient**”. Boeren vergelijken in beide gevallen de optie werk buiten de deur met het

beginnen van nevenactiviteiten. Terwijl werk buiten de deur vaak “huurtje voor het uurtje” is, zijn de inkomsten uit nevenactiviteiten lang niet altijd zo hoog en vooral niet zo stabiel. Onderstaande quote illustreert dit:

"Het is makkelijker om buiten de deur te werken dan om een neventak te hebben, vanwege meer zekerheid, en minder rekening die je hoeft te houden. [vrouw voegt toe]: maar het hebben van een neventak geeft wel meer gezelschap bij de koffie." (intensieve boer)

Zoals bovenstaande uitspraak al aangeeft, kunnen nevenactiviteiten ook voordelen bieden ten opzichte van werk buiten de deur. In het volgende hoofdstuk wordt het perspectief “verbreding” behandeld.

Al met al is werk buiten de deur iets dat veel geïnterviewde boeren doen, deden of achter de hand hebben. Werk buiten de deur is niet alleen voor hobbyboeren een aantrekkelijke optie. Zeker onder bepaalde condities kan het voor professionele boeren ook interessant zijn. Werk buiten de deur is zeker ook geen statische optie. Het lijkt te kunnen worden ingezet in bepaalde tijden of een in bepaalde levensfase, en lijkt een veel flexibelere optie dan verbreding.

8. Verbreding

In de wetenschappelijke literatuur bestaan veel begrippen voor boerenbedrijven die hun locatie gebruiken om, naast het produceren van melk of vlees, ook op een andere manier geld verdienen. Veel voorkomende begrippen om dit aan te duiden zijn: diversificatie, verbreding en multifunctionele landbouw (Oostindie, 2015). Aangezien de experts en geïnterviewde boeren in Amstelland zelf veelal over “verbreding” spreken en de niet-agrarische activiteiten die men kan ontwikkelen op het boerenbedrijf vaak “nevenactiviteiten” noemen, zal ik in dit hoofdstuk ook deze twee termen gebruiken. Waar verbreding staat voor een proces en een continuüm (de ene boer kan meer verbreed zijn dan de ander) staan nevenactiviteiten voor de specifieke activiteiten die boeren op het bedrijf kunnen ontwikkelen. Als het gaat om de verschillende soorten nevenactiviteiten, houd ik in dit hoofdstuk de zes sectoren aan die geformuleerd zijn door de Taskforce Multifunctionele landbouw: zorg, recreatie, kinderopvang, educatie, natuurbeheer en huisverkoop- (Fischer et al., 2012).

Volgens veel rurale sociologen (in navolging van Ploeg et al. 2002) kan verbreding gezien worden als één van de bewegingen (naast verdieping en herfundering) die zich van gangbaar (ook wel gespecialiseerd of monofunctioneel) boeren afzet. Bij deze beweging beginnen boerenbedrijven zich op een andere manier tot de rurale gebieden te verhouden. Een gebied met veel verbrede boeren is over het algemeen meer afhankelijk van het landschap dan een gebied met weinig verbrede boeren. In een gebied met veel verbrede boeren, wordt het landschap daarom meer gezien als onderdeel van het kapitaal van de onderneming (Kempenaar et al. 2009). Amstelland wordt gekenmerkt door een sterk gewaardeerd cultuurlandschap en de ligging dichtbij verschillende steden. Is verbreding voor de geïnterviewde boeren dan ook een aantrekkelijk perspectief? Wat voor motivaties zijn er voor het beginnen van verschillende soorten nevenactiviteiten op de boerderij? En welke belemmeringen en kansen zien ze?

Verbreding binnen Amstelland en de steekproef

Uit de landbouwtelling van 2013 blijkt dat alle zes de sectoren - zorg, recreatie, kinderopvang, educatie, natuurbeheer en huisverkoop- komen in Amstelland voorkomen. In de landbouwtelling worden naast deze activiteiten ook andere activiteiten meegenomen, zoals verhuur, energie opwekken en loonwerk. Toch zal ik deze vorm van nevenactiviteiten niet meenemen, omdat de geïnterviewde boeren dit zelf niet zien als een vorm van verbreding. Uit de interviews blijkt dat de meeste boeren natuurbeheer ook niet als een vorm van verbreding zien. Toch zijn er twee boeren die dat wel zo zien en ervaren. Daarom is de sector natuurbeheer toch meegenomen in mijn analyse van verbreding.

Slechts twee van de 17 geïnterviewde boeren halen het grootste deel van hun bedrijfsomzet uit nevenactiviteiten. Beide boeren zijn afbouwend, en vallen dus niet onder de door mij geformuleerde profiel “verbreed”. In totaal zijn er van de 17 boeren tien boeren die aan nevenactiviteiten doen. Maar daarvan zijn er dus maar vier die zichzelf als “verbreed” zien. Productieboeren, inclusief boeren in het profiel “verbreed”, zien verbreding allemaal als een extraatje. Veel boeren geven aan dat het aantal verbrede boeren in Amstelland toeneemt. Sommigen benadrukken echter dat verbrede activiteiten nevenactiviteiten zijn en dat agrarische activiteiten de hoofdactiviteit is en moet blijven:

“Je hebt natuurlijk wel een verhouding. Je bent natuurlijk een melkveebedrijf. En recreatie moet natuurlijk niet de hoofdtak worden. Je moet toch ook dat land beheren en onderhouden. Het zal altijd een neventak blijven.” (verbrede boer)

Motivaties

Ondanks dat niet iedere geïnterviewde boer aan verbreding doet, heeft iedereen hier wel een mening over. De redenen van boeren om *niet* aan verbreding te doen kan ook veel zeggen over het perspectief verbreding in Amstelland. Daarom zullen de volgende motivaties zowel motivaties zijn om wel als om niet aan verbreding te doen. Vaak hebben de geïnterviewde boeren het als ze spreken over verbreding over alle zes (of vijf, natuurbeheer weggelaten) sectoren. Soms maken ze echter in hun verhaal een onderscheid tussen verschillende type nevenactiviteiten. In het kader op de volgende bladzijde staat per sector uitgelicht wat de meest voorkomende ideeën zijn die terugkomen in de interviews. Er zijn echter vier typen hoofdmotivaties te destilleren.

- **“Plezier”**: het hebben van plezier komt bij de interviews vaak terug als het gaat om motivaties om wel of niet aan verbreding te doen. Veel boeren benadrukken dat je het **“type persoon”** moet zijn om met mensen om te gaan. Want met alle zes sectoren, behalve natuurbeheer, heb je als boer met vreemde mensen op je erf te maken. De ene boer vindt dit leuk en de andere boer vindt dit vreselijk, zoals onderstaande uitspraken laten zien:

“Ik vind het leuk om een nevenactiviteit te beginnen. Ik vind het heel leuk om met mensen om te gaan.” (afbouwende boer)

“Ik zelf zou er niet goed van worden om iedere dag een koppel mensen op het bedrijf te hebben.” (extensieve boer)

- **“Imago”**: veel van de geïnterviewde boeren maken zich zorgen over het imago van de veehouderij, en van de melkveehouderij in het bijzonder. Rondom het loslaten van het melkquotum is de melkveehouderij veel in het nieuws geweest, en dat was vaak in het kader van gevreesde uitbreidingen naar aanleiding van het loslaten van de quotering. Veel boeren benadrukken dat er veel onwetendheid is bij burgers als het gaat over de veehouderij. Ze denken dat verbreding kan helpen om het de afstand tussen de burgers en de boeren te verkleinen. Naast de verbrede activiteiten bestempelen ze ook weidegang en opendagen als een goede vorm van imagoverbetering (zie het eerste citaat hieronder voor een illustratie). Het valt op dat onder sommige boeren er een bepaald plichtsbefes heerst als het gaat om het aanpakken van educatieve activiteiten en opendagen. Het tweede citaat illustreert dit.

“De belangrijkste driver voor nevenactiviteiten is dat de burger meer moet weten van de sector. Uit ideologie. We moeten het imago van de sector verbeteren.” (intensieve boer)

“We doen mee met opendagen. Iemand moet het doen. We zien burenen niet als concurrent. Er zijn ook nog weinig die aan verbreding doen.” (intensieve boer)

Figuur 9: Amstellanddag is een dag waarop boeren zich naar de burger toe kunnen presenteren

- **“Inkomen”**: het behalen van een inkomen is eerder een motivatie om niet aan verbreding te beginnen dan om het wel te doen. Veel geïnterviewde boeren die niet aan verbreding doen menen dat je aan verbrede activiteiten weinig kan verdienen. De onderstaande uitspraak illustreert dit:

"We hebben toen [...] ook wel rondgekeken, maar ik kwam tot de conclusie dat het niet echt iets oplevert, die verbreding. Het is allemaal een periode van het jaar, in de zomermaanden."
(afbouwende boer)

Voor de geïnterviewde boeren die wel aan verbreding doen is het behalen van meer inkomen vaak niet de belangrijkste reden. Ze vinden wel dat tegenover verbrede activiteiten een vergoeding moet staan, maar de meeste menen dat je “het voor het inkomen niet hoeft te doen”. In een enkel geval blijkt de verbrede activiteit pas in tweede instantie lucratief te zijn, zoals de onderstaande uitspraak van een verbrede boer illustreert:

"Omdat ik zie dat je met [...] relatief weinig arbeid veel geld kan verdienen. En bij de melkveehouderij moet je natuurlijk veel uren maken, je moet van alles doen [...] voordat de melk uit de uier komt." (verbrede boer)

- **“Focus”**: soms willen boeren niet, of alleen tot een zekere hoogte, aan verbreding omdat ze graag hun focus op het boerenbedrijf willen houden. De onderstaande uitspraak illustreert dit:

"Ik ben boer geworden om met koeien bezig te zijn en om melk te produceren en bezig te zijn met het grasland. En ik ben geen boer geworden om recreanten bezig te houden." (intensieve boer)

Uit bovenstaande uitspraak blijkt dat het hebben van focus ook samen kan hangen met plezier. Een focus willen hebben op het boerenbedrijf kan betekenen dat men uit andere activiteiten minder plezier haalt. Ook zijn sommige boeren bang dat onder de huidige omstandigheden waarin het bedrijf verkeert een nevenactiviteit **“niet of nauwelijks te combineren”** valt met de agrarische tak, en willen daarom hun focus niet verleggen. Daarnaast zijn sommige boeren bang dat ze niet meer **“mee kunnen doen”** met de andere boeren op het moment dat ze zich teveel beziggaan houden met nevenactiviteiten, zoals onderstaande uitspraak illustreert:

"Een zorgboerderij zou hier op zich wel kunnen lukken, maar daar ben ik niet helemaal aan toe om dat te op te geven. Ik wil eigenlijk gewoon nog meedoen. Ik wil gewoon de koeien melken."
(verbrede boer)

De vier typen motivaties die hierboven omschreven zijn, zijn veranderlijk en kunnen op zijn minst enigszins afhankelijk van de situatie waarin het boerenbedrijf zich op dat moment in bevindt.

KADER

-zorg: sommige boeren merken op dat er meer zorglandbouw plaatsvindt dan vroeger. De subsidie vanuit de overheid voor zorg is echter wel recent afgezwakt. De grootste belemmeringen die genoemd worden voor zorglandbouw zijn: een niet centrale locatie, ervaring/kennis, tijdinvestering. Het wordt vaak als essentieel gezien dat iemand uit het gezin hier affiniteit of ervaring mee heeft. Onbenutte gebouwen kunnen met zorglandbouw ook potentieel benut worden in de vorm van een ruimte voor dagbesteding.

-recreatie: de belangrijkste beperkingen die genoemd worden is de onvoorspelbaarheid en seizoen gebondenheid van deze sector. "Boerengolf" wordt vaak als voorbeeld aangehaald om aan te geven dat sommige vormen van recreatie een hype zijn en kortstondig duren. Een enkele boer benadrukt dat samenwerking tussen boeren onderling voor recreatie essentieel is. Overnachting is voor veel boeren een aantrekkelijke optie, omdat hier geld mee te verdienen valt. Het vormt is volgens sommige boeren wel belangrijk om dit te begrenzen, omdat het anders teveel een aanslag op je privacy vormt.

-kinderopvang: veiligheid is hierbij cruciaal. Hoewel deze neventak wel veel gebruikt maakt van de locatie, is het volgens de boeren wel belangrijk om deze twee takken goed met elkaar te onderscheiden. Gebrek aan ervaring en arbeid zijn de belangrijkste beperkingen. Onbenutte gebouwen vormen een kans.

-educatie: plezier speelt een grote rol, een inkomen valt hier volgens de boeren nauwelijks aan te verdienen. Het vereist een zekere investering in de vorm van certificatie, een ontvangstruimte en promotie. Het is relatief makkelijk te combineren met de agrarische tak, omdat het goed te begrenzen is.

-natuurbeheer: zie hoofdstuk efficiëntie & duurzaamheid

-huisverkoop: Veel boeren merken de groeiende vraag naar streekproducten op. Huisverkoop zou hierin kunnen voorzien. Er zijn echter veel beperkingen die er gezien worden voor huisverkoop. De belangrijkste zijn: gebrek aan arbeid, een niet centrale locatie, een (te) grote investering en de onvoorspelbaarheid van de consument. Middelen voor succes die genoemd worden door boeren die wel met huisverkoop of directe vermarkting te maken hebben (gehad), zijn: het hebben van een goed verhaal, een goede samenwerking met de groothandel/met andere boeren en het hebben van een

Conditie:

Onder welke omstandigheden zijn nevenactiviteiten vooral een aantrekkelijke optie? Sommige geïnterviewde boeren geven aan verbreding pas te overwegen als het **“bedrijf economisch goed draait”**. Op het moment dat ze midden in een overname of uitbreidingsproces zitten is de start van nevenactiviteiten dan niet aan de orde. Op het moment dat ze dit proces achter de rug hebben, willen ze dan opnieuw kijken naar de perspectieven voor verbreding. Een factor die hiermee samenhangt is de **“beschikbaarheid van arbeid”**. Indien er arbeid “over” is, dat wil zeggen indien er arbeid is in het gezin wat niet aan de agrarische tak besteed hoeft te worden, zouden sommige boeren meer perspectief in verbreding zien.

Daarnaast geven sommige geïnterviewde boeren aan dat je alleen aan verbreding moet beginnen als je bereid bent om te **“investeren”**. Het begrip investeren kan hierbij breed worden opgevat. Naast het investeren van geld voor de fysieke infrastructuur (inclusief gebouwen en apparaten), noemen boeren het investeren in: opleiding, veiligheid, papierwerk, kwaliteitssystemen en certificatie [7]. Hierbij ligt het er natuurlijk aan om welke sector het gaat. Met name bij de sector “huisverkoop”, en de soms daarbij gerelateerde activiteit “verwerking”, wordt er gesproken over “forse” investeringen. Zie het kader hierboven voor meer verschillen tussen de sectoren.

Ten slotte zeggen veel geïnterviewde boeren die aan verbreding doen, dat de nevenactiviteiten **“te begrenzen”** moeten zijn. Hierbij kan het gaan om de begrenzing van de doelgroep (“op welke doelgroep richt ik me met deze nevenactiviteit?”). Maar meestal gaat het om de begrenzing van de arbeidstijd. Zo zegt één van de geïnterviewde boeren dat ze maximaal drie rondleidingen per week verzorgt, om zichzelf tegen veel drukte te beschermen. Voor boeren bij wie begrenzing hoog in het vaandel staat, is het waarschijnlijker dat ze zullen kiezen voor activiteiten die relatief makkelijk te begrenzen zijn; dus eerder op vaste tijden scholen ontvangen dan een camping openen waarbij tijdens het seizoen gasten constant een beroep op je kunnen doen. Een factor wat met begrenzing samenhangt is het hebben van de **“juiste verhouding”**. Sommige boeren benadrukken dat ze in het algemeen vinden dat de agrarische tak de hoofdtak moet blijven en dat nevenactiviteiten een ondergeschikte rol moeten houden op het boerenbedrijf. Opvallend zijn de boeren die een mening hebben over de juiste verhouding vooral boeren uit profiel “intensief” en “extensief” - gespecialiseerde boeren dus-, terwijl de factor begrenzing vooral een rol speelt bij boeren uit de profiel “verbreed” en “afbouwend”.

Bovenstaande motivaties en voorwaarden laten vooral het keuzeprocess zien van boeren. Dit heeft veel te maken met de persoonlijke voorkeur van de boer. Maar voorafgaand aan dit keuzeprocess wordt er door interne en externe factoren (waar boeren niet zoveel aan kunnen doen) een inschatting gemaakt van de speelruimte waarin ze opereren. Hiervoor zijn de kansen en belemmeringen die gezien en ervaren worden bepalend.

Belemmeringen

Hierboven werd al genoemd dat de beschikbaarheid van arbeid voor veel van de geïnterviewde boeren een voorwaarde is om met nevenactiviteiten te beginnen. Echter is de belemmering die veel boeren ervaren dat er een **“bepaalde beschikbaarheid van arbeid”** is. Hierbij wordt veelal gerefereerd naar arbeid binnen het gezin. Veel boeren benadrukken dat ze hun kinderen (als ze die hebben) vrij willen laten in hun keuze voor de overname. Als ze ergens anders meer voldoening halen, dan moeten ze dat volgens veel boeren gewoon doen. Want, zo menen ze vaak, voor het geld

---

⁷ Arbeidstijd wordt ook gezien als een vorm van investering, maar deze factor wordt in de alinea hierboven al omschreven.

hoef je geen boer te worden. Het is belangrijk dat je een zekere passie hebt. Hetzelfde geldt wellicht voor nevenactiviteiten. Daarom is er aan de factor beperkte beschikbaarheid nog een andere factor gerelateerd, namelijk de **“interesse van gezinsleden”**. Hierbij kan ervaring een rol spelen, maar vooral geldt dat gezinsleden het leuk moeten vinden om een nevenactiviteit te ontwikkelen en uit te oefenen.

Een andere interne factor wat door sommige boeren als een belemmering wordt ervaren is het hebben van een **“slechte locatie”**. Sommige boeren zitten wat verder van de stadsranden dan anderen. Met name de boeren die verder van de stadsranden af zitten, benadrukken dat de slechte locatie hen belemmert om nevenactiviteiten op te pakken. Dit wordt met name als een belemmering gezien bij huisverkoop, waarbij er op een slechte locatie volgens sommige boeren niet voldoende klanten zullen komen.

Naast interne factoren zijn er ook externe factoren die de boeren helemaal niet kunnen beïnvloeden. Ten eerste wordt **“seizoensgebondenheid”** soms genoemd als een belemmering voor het perspectief verbreding. Sommige boeren benadrukken dat er bij alle nevenactiviteiten er alleen in de lente en/of zomer geld verdiend kan worden. Dit wordt vooral gelinkt aan de aanwezigheid van recreanten in deze periode. Gekoppeld aan seizoensgebondenheid ziet een enkeling ook de **“onvoorspelbaarheid”** van nevenactiviteiten als een belemmering.

Ook de **“regelgeving”** wordt soms gezien als een belemmering om nevenactiviteiten te ontplooiën. In verschillende sectoren worden er belemmeringen vanuit de regelgeving genoemd. Bij zorg wordt door de veranderende WMO (Wet Maatschappelijke Ondersteuning) regeling gemiddeld minder vergoeding per zorg cliënt betaald. Voor bepaalde recreatie activiteiten, zoals overnachting, zijn er ook vergunningen nodig waarbij het soms jaren duurt voordat je een vergunning krijgt.

Kansen

Naast belemmeringen worden er ook kansen gezien door de geïnterviewde boeren. Ten eerste is de aansluiting bij een **“netwerk”** een kans voor verbrede boeren om nauw contact te hebben met andere soortgelijke verbrede bedrijven. Dit kan helpen om de promotie te verbeteren, maar ook om op te hoogte te blijven van nieuwe ontwikkelingen in de specifieke verbrede sector. Een netwerk kan formeel zijn, zoals het netwerk Boerderij Educatie Amsterdam of Boerderij Overnachting, of informeel, waarbij een groepje burens of kennissen zich verenigen.

Ten tweede merken de meeste boeren meer **“interesse van burgers”** in duurzame producten en in het landschap. Dit zien ze op allerlei manieren; van meer opmerkingen van recreanten langs de weg tot de grotere vraag naar hun producten en hun manier van boeren.

Ten derde vormt het hebben van een **“centrale locatie”** een kans voor de ontplooiing van nevenactiviteiten. Als een boer dichtbij de stadsrand zit, of vlakbij andere “hotspots” in het gebied, is het volgens de boeren aantrekkelijker voor consumenten en recreanten om bij hen langs te komen. Voor één boer is het de locatie zelfs de doorslaggevende reden geweest voor de ontwikkeling van zijn nevenactiviteit. Uit de gegevens van de landbouwtelling uit 2013 is echter geen eenduidig ruimtelijk patroon te ontdekken van verbrede bedrijven en locatie (zie figuur X). Als je echter alleen naar huisverkoop of zorglandbouw kijkt, dan zie je wel dat de boeren relatief dicht bij de stadranden zitten. Voor de andere vier sectoren (recreatie, kinderopvang, boerderij educatie en verwerking) is dit niet het geval.

Figuur 10: de locatie van bedrijven met 1 of meer nevenactiviteiten in Amstelland in 2013 (bron: Alterra)

Ten vierde worden **“leegstaande gebouwen”** op het erf door veel van de boeren als een kans gezien. Vaak willen ze op ten duur de gebouwen toch opknappen, zodat het aanzicht van de boerderij verbeterd wordt. Als deze gebouwen geen agrarische functie meer hebben, kan het aantrekkelijk zijn om hierin verbrede activiteiten te ontplooiën. Het verhuren van opgeknapte gebouwen blijft echter ook een aantrekkelijke optie die concurreert met verbrede activiteiten.

Ten vijfde is voor een enkeling de **“synergie”** tussen verschillende takken op het bedrijf een kans. Soms wordt met synergie de verbinding tussen de neventak met de agrarische tak bedoeld. Hoewel er ook boeren zijn die benadrukken dat ze deze twee takken het liefst gescheiden willen houden. Soms wordt met synergie de verbinding tussen neventakken bedoeld. Dat wil zeggen dat de verschillende neventakken elkaar kunnen versterken. Als je bijvoorbeeld een bestaande neventak “zorg” hebt, is het ontwikkelen van huisverkoop wellicht aantrekkelijk omdat de cliënten hierin kunnen werken en omdat de familie van de cliënten potentiële klanten zijn.

Potentiële rol van SBA

Met iedere geïnterviewde heb ik het kort over de rol van SBA gehad. Alle 17 boeren zijn bekend met SBA en weten grofweg wat de doelstellingen van de stichting zijn. Er zijn verschillende ideeën over wat voor rol SBA in het gebied zou moeten vervullen. Hieronder licht ik toe wat boeren zeggen over de drie verschillende doelstellingen van SBA:

- **Landschapsbescherming**
  - Veel boeren zien de waarde van het landschap en de noodzaak van landschapsbescherming

- Niet veel boeren hebben een concreet idee hoe dit door SBA ingevuld zou moeten worden. Een enkeling praat over de lobby tegen de expansiedrift van projectontwikkelaars. Een enkeling praat over financiering van het landschap door recreanten.
- **Stimulering verbreding**
  - Veel boeren zijn op de hoogte van het subsidietraject dat liep van 2008 tot 2013, onder leiding van Maaïke van der Maat. Sommige geïnterviewde hebben hier gebruik van gemaakt.
  - Verbrede boeren zeggen meer te hebben aan specifiek netwerk (in plaats van Ontdek de Amstel, opgezet door SBA), zoals Boerderij Educatie Amsterdam of Netwerk Zorgboeren. De reden hiervoor is dat boeren uit deze specifieke netwerken elkaar gericht kunnen helpen met gezamenlijke promotie en het uitwisselen van ervaringen
  - Veel productieboeren zien veel aandacht voor verbreding (o.a. vanuit de overheid) als een bedreiging voor de productie. Ze benadrukken dat er veel onwetendheid is bij burgers over de boerensector en dat ze niet zien hoeveel beperkingen agrariërs al hebben door het specifieke landschap en hoeveel beperkingen ze daar ook bovenop krijgen
- **Promotie gebied**
  - Veel boeren noemen de onwetendheid onder burgers als reden waarom de sector behoefte heeft aan imagoverbetering.
  - De Amstellanddag is bij de geïnterviewde boeren bekend en wordt gezien als een goede vorm van imagoverbetering
  - Veel boeren zijn in principe wel bereid om aan de Amstelland dag mee te doen, al zien ze de open dag wel als tijdsinvestering en alleen toepasbaar als bedrijf 'op orde is' (er netjes uitziet)

Conclusie:

Ook al doet de meerderheid van de geïnterviewde boeren aan één of meerdere nevenactiviteiten op het boerenbedrijf, toch is over het algemeen verbreding (nog) geen aantrekkelijk perspectief. In elk geval niet als het gaat om het behalen van groot deel van het inkomen. Ook stellen veel boeren veel voorwaarden voor de verdere ontwikkeling van verbreding, waardoor sommige vormen van verbreding (zoals huisverkoop) al veel minder aantrekkelijk worden.

Al met al is er een reeks verschillende factoren die bepalen waarom boeren al dan niet aan verbreding doen, en zo ja: in welke mate. Op een aantal belemmeringen, zoals seizoensgebondenheid en regelgeving, hebben boeren niet veel invloed. Daarentegen kunnen boeren er wel voor kiezen of ze de kansen die ze zien, bijvoorbeeld interesse van burgers of leegstaande gebouwen, actief (gaan) benutten of niet. De vraag is of dit perspectief uiteindelijk aantrekkelijker is dan de perspectieven voor uitbreiding, efficiëntie of werk buiten de deur. In het volgende hoofdstuk zal ik deze vier perspectieven met elkaar vergelijken.

9. Discussie

In dit hoofdstuk zal ik de verschillende perspectieven (uitbreiding, afbouwen, efficiëntie & duurzaamheid, werk buiten de deur en verbreding) linken aan de vier profielen (intensief, extensief, verbreed en afbouwend). Hierbij zal ik teruggrijpen op de twee modellen die ik introduceerde in het theoretisch kader: de drie beweegrichtingen (verbreding, verdieping en herfundering) van van der Ploeg (2002) en het speelruimte model van Methorst (2013).

In hoeverre vindt er een paradigma verandering plaats in Amstelland?

Terugkomend op de driehoek van van der Ploeg (2002) die ik introduceerde in het theoretisch kader, sluiten sommige ideeën van de geïnterviewde boeren aan bij de drie beweegrichtingen – herfundering, verbreding en verdieping. De interesse voor kringlooplandbouw valt te typeren als “herfundering (dit wil zeggen dat je anders met je hulpbronnen omgaat). Aangezien de meeste boeren praten over kringlooplandbouw in termen van benutting (en niet zozeer om een hogere productiviteit) lijkt het hier ook te gaan om een beweging van het modernisatie model af, waarbij schaalvergroting, intensivering en specialisatie de norm is. Toch geldt dit niet voor alle boeren. Met name bij de extensieve boeren is dit het geval.

Werk buiten de deur kan ook een vorm van herfundering zijn, aangezien arbeid ook een hulpbron is. Of men hierdoor echt anders dan voorheen met het hulpbron “arbeid” omgaat is lastig te zeggen. Doordat boeren hoger opgeleid zijn dan vroeger en doordat zzp werk normaler is, is het makkelijker om arbeid flexibel in te zetten. Het lijkt er echt vooralsnog niet op dat arbeid fundamenteel anders wordt gewaardeerd. Er is bijvoorbeeld weinig sprake van ingehuurde arbeid en het wordt nog steeds vanzelfsprekend gezien om als boer een dubbele werkweek te hebben.

Bij verbrede activiteiten spelen de beweegrichtingen “verbreding” en “verdieping” soms een rol. Voor boeren in de categorie “verbreed” geldt dat drie van de vier boeren zich langzaam anders tot de rurale omgeving zijn gaan verhouden, en het landschap meer als “hulpbron” voor hun onderneming zijn gaan zien. Voor boeren die zichzelf niet als verbreed zien maar wel nevenactiviteiten hebben, is dit minder het geval (hoewel bij natuurbeheer volgens sommige boeren er wel een zekere bewustzijnsverandering heeft plaatsgevonden). Verdieping wordt gekenmerkt door een andere relatie in de agro-voedsel keten. Van de 17 geïnterviewden zijn slechts twee boeren van de geïnterviewden actief met verdieping bezig (geweest), in de vorm van huisverkoop of lokale vermarkting.

Hoewel de beweegrichtingen herfundering, verbreding en verdieping meer lijken voor te komen in Amstelland dan een decennia geleden, lijkt het modernisatiemodel (schaalvergroting, intensivering en specialisatie) nog steeds dominant. Zeker het recente einde van de quotering biedt weer nieuwe kansen voor schaalvergroting en intensivering. Als het om verbreding gaat, geven veel boeren “het hebben van een focus” en “het hebben van de juiste verhouding met de agrarische tak” aan als belangrijke zaken. Dit ligt nog steeds in het verlengde van het idee uit het modernisatiemodel dat specialisering nodig is om als boerenbedrijf te overleven.

Het einde van de quotering wordt door veel van de geïnterviewde boeren gezien als kans voor uitbreiding en/of het verbeteren van de efficiëntie. Met het einde van de quotering is er ook de voorspelling dat de melkprijs meer variabel zal zijn dan in het verleden. Dit wordt door alle geïnterviewde boeren erkent. Veel van hen geven aan dat ze een buffer opbouwen of opgebouwd

hebben voor eventuele magere tijden. Het vooruitzicht op meer prijsschommelingen leidt er echter niet direct toe dat ze actief op zoek gaan naar alternatieve inkomstenbronnen.

Alternatieve inkomstenbronnen

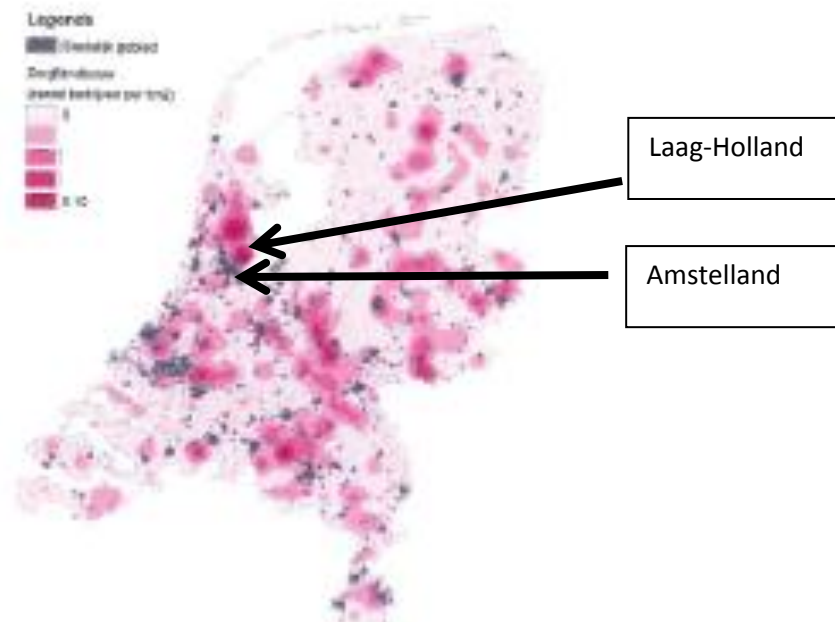
Werk buiten de deur en verbreding kunnen allebei alternatieve inkomstenbronnen zijn. Ze kunnen allebei een optie zijn om achter de hand te hebben om in te zetten of verder te ontwikkelen als de melkprijs zakt en de rendabiliteit van het boerenbedrijf in gevaar komt. Toch zijn er tussen deze twee opties veel verschillen. Ten eerste is werk buiten de deur een veel flexibelere optie dan verbreding. Vooral als je als ZZP-er aan de slag gaat is het relatief makkelijk om je werkuren adhoc in te plannen. Nevenactiviteiten, daarentegen, zijn vaak een stuk lastiger in te plannen op de voor de boer gewenste tijden. Ten tweede moet je bij nevenactiviteiten relatief meer investeren (in bijvoorbeeld gebouwen, promotie, een netwerk, etc.) voordat het iets oplevert. Werk buiten de deur verdient volgens veel boeren daarom relatief makkelijk geld; je kan vaak zonder veel investeringen een vaste prijs per uur ontvangen. Ten derde hebben nevenactiviteiten een link met de agrarische tak, aangezien ze ook op dezelfde locatie plaatsvinden en onderdeel zijn van hetzelfde bedrijf. Vanwege de synergie met de agrarische tak hebben nevenactiviteiten de potentie om het imago van de landbouwsector te verbeteren. Werk buiten de deur heeft deze potentie niet.

Het is de vraag in hoeverre de boeren in Amstelland de kansen de synergiën tussen de neventak en agrarische tak (en ook de synergiën tussen neventakken onderling) potentieel kunnen bieden uitbuiten. Uit de interviews blijken de agrarische tak en de neventak eerder twee dingen te zijn die elkaar potentieel in de weg zouden zitten, vanwege de concurrentie voor hulpbronnen (zoals arbeid), het verliezen van focus of het veiligheidsrisico bij nevenactiviteiten door de agrarische tak.

Verbreding in Amstelland ten opzichte van andere peri-urbane gebieden

Toch noemen bijna alle boeren de groeiende interesse van burgers in duurzame producten en/of in het landschap. Het wordt daarom belangrijker voor alle boeren hoe ze zich tegenover de optie verbreden moeten verhouden. Uit een naar multifunctionele landbouw en landschap door Kempenaar et al. (2009) blijkt dat sommige type nevenactiviteiten vaker voorkomen in stadsrandgebieden dan elders in het land. Dit zijn vooral huisverkoop en zorglandbouw. Deze trend zie je echter niet terugkomen in peri-urbaan Amstelland. In vergelijking met het gebied Laag-Holland (gelegen ten noorden van Amsterdam) is er bijvoorbeeld veel minder zorglandbouw in Amstelland (zie figuur 10). Andere nevenactiviteiten hebben volgens Kempenaar et al. (2013) geen directe link met de nabijheid van de stad. Recreatie heeft bijvoorbeeld meer te maken met de lokale PR of de nabijheid van een hoog gewaardeerd landschap. In Amstelland is de recreatie niet bijzonder hoog vanwege met andere gebieden.

Figuur 11: bedrijven met zorglandbouw 2007 en stedelijk gebied (Kempenaar et al., 2009, p. 41)

Waarom is verbreding over het algemeen niet aantrekkelijk?

Ondanks de nabijheid van het stedelijk gebied en de beperkte mogelijkheden voor uitbreiding in Amstelland, is verbreding volgens de geïnterviewde boeren over het algemeen geen aantrekkelijk perspectief. De belangrijkste beperkingen die genoemd worden zijn: het levert geen geld op, er is een gebrek aan arbeid, geen ruimte of bereidheid om te investeren, de onvoorspelbaarheid & onregelmatigheid van de consument en de slechte locatie. Aan een “slechte” of relatief afgelegen locatie is misschien weinig te doen, maar bij de andere beperkingen is het de vraag of deze terecht zijn. Een punt van discussie is daarom: zien de boeren de KANSEN niet of zijn er nauwelijks KANSEN voor verbreding? Dit is een interessante discussie waarvoor ik hieronder een paar stellingen wil aandragen.

1. Investeren in verbreding is nu nog niet het juiste moment

Ten eerste heeft op dit moment het ontwikkelen van verbrede activiteiten misschien niet de prioriteit, aangezien boeren nu meer bezig zijn met uitbreidingsstrategieën na de recente loslating van het quotum. Als de investeringen in gebouwen of extra land “rond” zijn en het boerenbedrijf draait economisch gezien goed, is er misschien bij meer boeren ruimte om (verder) na te denken over verbreding. Met de nadruk op misschien, want werk buiten de deur blijft voor veel boeren een aantrekkelijkere optie, vooral als er sprake zou zijn van economische krapte op het bedrijf.

2. Maken boeren het rekensommetje wel?

Ten tweede is het de vraag of boeren investeringen voor de agrarische tak op dezelfde manier beschouwen als investeringen voor een verbrede tak. Investeren voor uitbreiding zijn vaak lange-termijn investeringen met een zeker risico; je weet niet of het geïnvesteerde bedrag zich op termijn daadwerkelijk zal vertalen in een beter inkomen. Sommige boeren geven aan dat je niet moet beginnen met investeren in gebouwen als je wilt dat het meteen op papier rendabel is. Volgens hen is dit vaak pas op lange termijn, en dan nog is er altijd een risico. Andere boeren geven aan de uitbreidingsstrategie van andere boeren “grootheidswaan” te vinden, omdat ze menen dat het niet rendabel zou blijken op het moment dat je een simpel rekensommetje zou maken. Bij investeringen voor verbreding daarentegen zijn veel boeren een stuk terughoudender. Veel beseffen wel dat nevenactiviteiten een bepaalde investering vereisen (hoewel de ene meer dan de ander), maar aarzelen of ze hier wel aan moeten beginnen. Het idee dat nevenactiviteiten vaak weinig geld opleveren en onvoorspelbaar zijn, maakt investeren volgens hen risicovol. Er wordt echter mijn

inzien vaak vergeten dat de agrarische tak ook onvoorspelbaar is (vooral met de verwachting van groeiende schommelingen van de melkprijs) en niet altijd even rendabel, zeker als alle arbeidsuren zouden worden meegenomen en subsidie zou worden weggelaten. Een goede vraag voor vervolgonderzoek zou kunnen zijn: maken boeren het rekensommetje voor uitbreiding versus verbreding, en stel dat ze dit allemaal zouden doen: hoe zou dit de perspectieven voor uitbreiding versus verbreding kunnen beïnvloeden?

3. Verbreding vereist ondernemende instelling

Ten derde is het de vraag of verbreding voor iedereen is weggelegd. Behalve persoonlijke voorkeur, lijkt het me voor een succesvolle, rendabele vorm van verbreding wel nodig om vaardigheden in het ondernemerschap te hebben. Dit verschilt natuurlijk per sector (voor natuurbeheer is het bijvoorbeeld minder nodig om ondernemend te zijn dan bij huisverkoop). Aangezien de meeste boeren de afgelopen decennia gespecialiseerd zijn in de productie (en minder zijn gaan doen in verwerking en directe vermarkting), zijn velen niet meer gewend om hun producten te verwerken of aan marketing te doen. Het is mijn inzien niet realistisch om te verwachten dat boeren van de ene op de andere dag deze vaardigheden weer “terugkrijgen”. Dit vergt een bepaalde investering, zoals ook wordt bevestigd door onderzoek van Seuneke et al. (2013). In mijn steekproef merk ik bovendien ook een verschil in ondernemerschap tussen melkveehouders en vleesveehouders. Waar de vleesveehouders vaker benadrukken welke kansen de stedelijke consument biedt voor nevenactiviteiten, hebben melkveehouders het bij nevenactiviteiten eerder over “inleveren” op productie. Eén boer geeft bijvoorbeeld aan dat hij op zich wel een camping zou willen starten, maar dat hij dan wel een stuk grasland zou op moeten geven. Dit is een mooie anekdote die aangeeft dat productie soms belangrijker meer centraal staat dan ondernemerschap.

4. Succesvolle verbreding vereist een identiteitsverandering van de boer

Ten vierde speelt het beeld wat boeren over zichzelf hebben mogelijk een grote rol. Arbeid wordt bijvoorbeeld vaak gezien als een beperkende factor. Dit is zowel bij de strategie uitbreiding als verbreding het geval. Er wordt over het algemeen niet zo snel arbeid buiten de familie op regelmatige basis ingehuurd. Enerzijds komt dit door de relatief hoge prijs van arbeid. Anderzijds geven sommige boeren aan geen zin te hebben in “vreemd volk” op hun erf. Mijn inzien zijn veel boeren sinds de jaren 50 met de modernisatie van de landbouw steeds meer gewend geraakt aan het boerenbedrijf als “eenmanszaak”. Door de automatisering en specialisatie werd het steeds beter mogelijk om de boerderij als eenling te runnen. Veel boeren zijn inmiddels gehecht geraakt aan deze autonomie en relatieve isolatie. Verbreding, waarbij er bijna altijd sprake is van meer vreemde mensen op het erf, zou aan autonomie en relatieve isolatie mogelijke en afbreuk kunnen doen. Het starten van verbreding vergt dan mijn inzien ook een zekere verandering in de identiteit van boeren. Dit wordt bevestigd door onderzoek van Seuneke et al. (2013) die meent dat veel boeren bij de ontwikkeling van verbreding een identiteitsverandering doormaken van een “productiegerichte” oriëntatie naar “multifunctioneel” boeren.

Al met al is het aan de ene kant “logisch” dat veel van de geïnterviewde boeren op dit moment niet zoveel perspectief in verbreding zien, vanwege de focus op uitbreiding en de aantrekkelijke(re) optie werk buiten de deur. Aan de andere kant ligt dit misschien nog wel dieper en kunnen culturele beelden en gewoontes van “boer zijn” verklaren waarom veel boeren vooralsnog niet kiezen voor verbreding. Hoewel het niet statisch is, gaat er over het algemeen veel tijd overheen voordat culturele beelden en gewoontes veranderen.

Wat zijn de belangrijkste factoren die de speelruimte bepalen?

Terugkomend op het “speelruimte” model, dat is ontwikkeld door Ron Methorst (2013), zijn er op basis van de interviews verschillende deelcategorieën van factoren te formuleren. Wat betreft de externe factoren kan er een onderscheid gemaakt worden tussen natuurlijke, institutionele (formeel), institutionele (informeel), markt (lokaal/regionaal) en markt (nationaal/internationaal) factoren. Wat betreft de interne factoren kan er een onderscheid gemaakt worden tussen menselijke factoren (dit betreffen opvattingen, menselijke gezondheid en arbeid) en fysieke factoren (dit betreft gebouwen, financiën en technische toepassingen). Voor een overzicht van alle interne en externe factoren, zie tabel 5 hieronder:

Tabel 5: Externe en interne factoren in verschillende subcategorieën onderverdeeld

Groen: natuurlijke factoren
Grijs: institutioneel (formeel)
Geel: institutioneel (informeel)
Rood: markt (nationaal/internationaal)
Roze: markt (lokaal/regionaal)

Licht blauw: menselijke factor
Donker blauw: fysieke factor

Strategie	Extern	Intern
Uitbreiding	Einde van de quotering (k)	Het hebben van opvolging (k)
	Milieuwetgeving (b)	Het zijn in de juiste levensfase (k)
	Hoge grondprijzen (b)	Beschikbaarheid van arbeid (b)
	Grondschaarste (b)	Financiële ruimte (b)
	PAS wetgeving (b)	
	Beschikbare techniek (k)	
	Houding van de overheid (b)	
Afbouwen	Vraag stalling jongvee (k)	Hoge leeftijd (k)
		Ontbreken opvolging (k)
		Ziekte (k)
		Beperkte beschikbaarheid arbeid (k)
		Belasting (k)
Efficiëntie & duurzaamheid	Einde quotering (k)	Verbeteren beweiding (k)
	Grondsoort (b)	Verbeteren grasbestand (k)
	Matige verkaveling (b)	Verbeteren timing mest (k)
	Milieuwetgeving (b)	Mengen mest en stro (k)
	Foqus Planet (k)	Verbeteren van kuilopslag (k)
	Imagoverbetering (k)	Kringlooplandbouw (k)
	Predatoren (b)	Cultuur (k)
		Arbeidsplezier (k)
	Prijs BIO (k)	Combinatie ruw voer met vleesvee (k)
	Onkruid (b)	Combinatie ruw voer met melkvee (b)
	Prijzen mest afzetten (b)	BIO past bij extensieve bedrijfsstijl (k)
	Prijzen biologisch voer (b)	Lagere productie grasland (b)
		Veeleisenheid Holstein ras (b)
	Associatie "BIO is rommelig" (b)	
Werk buiten de deur	Melkprijs (b)	Variatie (k)
	Werkgelegenheid in de randstad (k)	Plezier (k)
	Flexibiliteit werkgever (k)	Uitdaging (k)
		Inkomen (k)
		Bedrijf op orde zijn (v)
		Te combineren (v)
		Melkrobot (k)
		Partnerschap (k)
		Uitbreiding boerenbedrijf (b)
		Keuze voor opvolging (b)
Verbreding	Imagoverbetering (k)	Pensioen (b)
	Seizoensgebondenheid (b)	Plezier (k/b)
		Inkomen (k/b)

	Onvoorspelbaarheid consument (b)	Focus (b)
	Regelgeving (b)	Combineerbaar (v)
	Netwerk (k)	Mee kunnen doen (b)
	Interesse burgers (k)	Bedrijf draait goed (v)
		Beschikbaarheid arbeid (b)
		Bereidheid om te investeren (v)
		Begrensbaarheid (v)
		Juiste verhouding (v)
		Interesse gezinsleden (v)
		Locatie (k/b)
		Leegstaande gebouwen (k)
		Synergie (k)

Er zijn een aantal dingen die opvallen uit bovenstaande tabel. Ten eerste valt het op dat de interne factoren in de meerderheid zijn. Ten tweede is de meerderheid van de interne factoren menselijke factoren, met name bij het perspectief uitbreiding, afbouwen en verbreding. Hier valt als SBA zijnde lastig iets aan te veranderen, hoogstens door het stimuleren van een bepaalde cultuur of bewustwording, maar dat heeft waarschijnlijk pas op de lange termijn effect. Ten derde zijn verschillende categorieën van de externe factoren (institutioneel, markt en natuurlijk) aanwezig bij elk perspectief – zowel in de vorm van kansen als in de vorm van belemmeringen. Dit duidt op een complex samenspel van factoren voor elk perspectief. Op natuurlijke, institutioneel (formeel) en markt (nationaal/internationaal) vlak is als een relatief kleine speler als SBA nauwelijks invloed uit te oefenen. Het zijn vooral de factoren institutioneel informeel en markt lokaal/regionaal die ze potentieel zouden kunnen beïnvloeden. Dit zal ik meenemen in de aanbevelingen.

10. Conclusie

Voor dit onderzoek heb ik 17 grondgebonden boeren in Amstelland geïnterviewd⁸. Doordat ik open vraagstellingen heb gebruikt is er “rijke” informatie uitgekomen. Door middel van een systematische analyse heb ik dit echter geprobeerd zoveel mogelijk te structureren. In mijn rapport heb ik over verschillende aspecten van het boerenbedrijf geschreven (over arbeid, sociale aspecten, maar ook over financiële middelen en technische toepassingen). Ik heb me hierbij echter wel beperkt tot de verschillende speelruimtes (opties) die de geïnterviewde boeren zien voor de toekomst. Daarbij ben ik tot een hele hoop factoren (interne & externe, belemmeringen & kansen) gekomen die voor (sommigen van) hen een rol spelen. Deze informatie geeft echter geen voorspelling over de toekomst (wat boeren nu denken kan immers iets anders zijn van wat ze ook daadwerkelijk zullen doen). Ook leidt het niet tot conclusies in de vorm van percentages (bijv. “50% van de boeren vindt dit”). De conclusies zullen de vorm hebben van verschillende verhalen en verschillende betekenissen die heersen over de ontwikkeling van Amstelland, en het boerenbedrijf in het bijzonder.

Beantwoording onderzoeksvraag:

De hoofdvraag van dit onderzoek was: *Wat zijn de perspectieven t.a.v. van uiteenlopende bedrijfsstrategieën binnen de veehouderij sector in Amstelland en in hoeverre veranderen deze perspectieven na beëindiging van het melkquotum?* De hoofdperspectieven die ik uit de interviews heb gedestilleerd zijn: uitbreiding, afbouwen, efficiëntie & duurzaamheid, werk buiten de deur en verbreding. In mijn resultaten sectie heb ik tussen deze vijf perspectieven ook een onderscheid gemaakt. In de discussie heb ik verschillende (concurrerende) perspectieven met elkaar vergeleken. Hieronder zal ik eerst per perspectief een samenvatting geven van de belangrijkste resultaten. Daarbij zal ik ook aangeven in hoeverre het einde van de quotering hierbij een rol speelt. Daarna zal ik door middel van een matrix een verband leggen tussen de verschillende perspectieven en verschillende bedrijfsstrategieën

Belangrijkste resultaten per perspectief + invloed einde melkquotum:

-uitbreiding: het einde van de quotering wordt door veel melkveehouders gezien als een kans om uit te breiden. Echter is vaak het hebben van opvolging en het zijn in de juiste levensfase doorslaggevend. De milieuwetgeving en de grond schaarste vormen de belangrijkste beperkingen voor uitbreiding

-afbouwen: hoge leeftijd, gebrek aan opvolging, ziekte en fysieke belasting zijn de belangrijkste redenen voor het afbouwen van de productie. Vleesvee en nevenactiviteiten worden door afbouwende boeren gezien als kansen voor de overbrugging naar het pensioen.

-efficiëntie en duurzaamheid: door het einde van de quotering zien veel melkveehouders kansen om de productie per koe te verhogen, door middel van het bijvoeren krachtvoer en/of het verbeteren van het grasland management. Bij dit laatste zien sommige boeren kringlooplandbouw of andere kennisintensieve maatregelen als een kans. Duurzaamheid (het zuinig omgaan met hulpbronnen) wordt echter alleen als een kans gezien als het samengaat met kostenbesparing of een redelijke vergoeding (bijvoorbeeld in het geval van natuurbeheer).

-werk buiten de deur: dit is voor veel boeren een dynamische optie, en kan op gepaste tijden worden ingezet. Naast inkomen spelen variatie, plezier en uitdaging ook een rol. Een voorwaarde is dat het bedrijf economisch draait en dat het werk buiten de deur te combineren valt met de agrarische tak.

-verbreding: imagoverbetering speelt voor veel boeren een grote rol bij verbreding, omdat ze vinden

---

⁸ Daarnaast heb ik een aantal dagen participerende observatie gedaan op een van de bedrijven. Dit heb ik echter niet systematisch geanalyseerd (zie hoofdstuk Methoden)

dat er veel onwetendheid is bij de burgers over de landbouw. Inkomen speelt (in eerste instantie) vaak geen grote motivatie. Belangrijke voorwaarden voor verbreding zijn het zijn van het juiste type persoon (open voor vreemde mensen op het erf) en voldoende beschikbare arbeid. Ook is begrenzing en de juiste verhouding met de agrarische tak volgens veel boeren belangrijk.

Al met al heeft het einde quotering vooral invloed op de perspectieven uitbreiding en efficiëntie, en niet of nauwelijks op of afbouwen, werk buiten de deur of verbreding

Verband tussen de bedrijfsstrategieën en de profielen

Voorafgaand aan de interviews heb ik vier profielen opgesteld die de heersende bedrijfsstrategieën in Amstelland zouden typeren. Dit werd door de geïnterviewde boeren bevestigd. Welk profiel de boeren vinden dat het meeste voorkomt in Amstelland, ligt vooral aan in welke polder ze zelf zitten en met welke directe burens ze te maken hebben. In de beschrijvingen van de vier profielen (zie bijlage I) zaten de perspectieven uitbreiding, afbouwen, efficiëntie & duurzaamheid, werk buiten de deur en verbreding al enigszins verwerkt. Ik heb op basis van de interviews echter aanvullende informatie verworven over de verschillende perspectieven. In sommige gevallen blijkt dit per profiel sterk verschillend te zijn. Zie tabel 6 hieronder voor een overzicht:

Tabel 6: een matrix van de huidige bedrijfsstrategieën en de perspectieven

	Uitbreiding	Afbouwen	Efficiëntie & Duurzaamheid	Werk buiten de deur	Verbreding
1. Intensief	Einde quotering kans (binnen grondmogelijkheden), opvolging voorwaarde	X	Einde quotering kans, productiviteit van het grasland, beperkingen opheffen	Te combineren voorwaarde, bedrijf op orde voorwaarde	Ten behoeve van imagoverbetering, juiste verhouding voorwaarde, focus
2. Extensief	Einde quotering kans (binnen grondmogelijkheden), opvolging voorwaarde	X	Einde quotering kans, benutting mineralen, in evenwicht produceren	Te combineren voorwaarde, bedrijf op orde voorwaarde	Ten behoeve van imagoverbetering, juiste verhouding voorwaarde, imago
3. Verbreed	Einde quotering kans, opvolging voorwaarde	X	Einde quotering kans, benutting mineralen	Te combineren voorwaarde, bedrijf op orde voorwaarde	Ontwikkeling nevenactiviteiten, plezier, begrenzing voorwaarde, inkomen op lange-termijn
4. Afbouwend	X	Gebrek aan opvolging Hebben hoge leeftijd Omschakelen een kans	Natuurbeheer een kans	Deel inkomen uit pensioen of werk buiten de deur (laats is vooral iets van het verleden)	Begrenzing voorwaarde, nevenactiviteit als overbrugging naar het pensioen

Sommige perspectieven zijn heel duidelijk gelinkt aan een profiel, zoals afbouwen bij profiel “afbouwend” en verbreding bij profiel “verbreed”. Andere perspectieven, zoals uitbreiding en werk buiten de deur komen zowel voor in profiel “intensief”, “extensief” en “verbreed”. Het ligt dus aan andere kenmerken dan de kenmerken van de profielen of de boeren in uitbreiding en werk buiten de

deur als een aantrekkelijk perspectief zien. Het perspectief efficiëntie en duurzaamheid hangt er een beetje tussenin. Waar boeren uit profiel “intensief” het eerder hebben over het verhogen van de productiviteit van het grasland, hebben boeren uit profiel “extensief” en “verbreed” het eerder over de optimale benutting van hulpbronnen. Boeren uit het profiel “afbouwend” zijn niet echt op een technische, kennisintensieve manier bezig met efficiëntie en duurzaamheid. Een aantal van hen ziet natuurbeheer als functie echter wel als een kans.

Hoe zou SBA al deze informatie kunnen gebruiken? Een onderscheid tussen de vier strategieën kan in sommige gevallen zinvol zijn, om in te zien dat er verschillen zijn tussen agrariërs en dat je niet ieder van hen op dezelfde manier kan benaderen. Er moet echter wel enige voorzichtigheid worden geboden om deze resultaten naar heel Amstelland te generaliseren. Er is geen random steekproef getrokken, en bij de benadering van respondenten was er ook non-response. Wellicht dat de meest drukke boeren, en de meest geïsoleerde boeren ondervertegenwoordigd zijn in de steekproef. Ook zijn er alleen grondgebonden boeren meegenomen in de steekproef en ligt de nadruk op melkveehouders. Toch geeft het wel een indicatie van de verschillende strategieën en gedachtes over perspectieven van boeren die heersen in het gebied. In het volgende hoofdstuk zal ik op basis van de discussie en de conclusie een aantal aanbevelingen voor SBA geven.

11. Aanbevelingen

In de inleiding gaf ik al aan dat de doelstelling van SBA onder te verdelen valt in drie deelgebieden: de lobby bij overheden voor het behoud van het gebied, de promotie van het gebied en het stimuleren van verbreding. Voor elk van deze deelgebieden heb ik een aantal aanbevelingen voor de stichting. Het zijn soms concrete acties, maar soms hebben ze ook betrekking op een bepaalde argumentatie of mindset.

Lobby voor behoud gebied

- Soms kan landschapsbescherming haaks staan op de efficiëntiestrategie of uitbreidingsstrategie van boeren. Als landschapsbescherming voor boeren niet direct geld oplevert dan kunnen argumenten als “imago verbetering” en “het is onze cultuur” worden gebruikt. Argumenten rondom duurzaamheid of over lange-termijn effecten werken waarschijnlijk minder
- Maatregelen rondom landschapsbescherming kunnen wellicht een verbinding zoeken met kringlooplandbouw, aangezien veel boeren hier potentie in zien. In eerste instantie zou er uitgezocht moeten worden welke maatregelen van landschapsbescherming en kringlooplandbouw overeenkomen. Door boeren op deze overeenkomsten te wijzen, zullen ze wellicht eerder achter maatregelen voor landschapsbescherming staan
- Zorg voor een goede communicatie voor maatregelen die samenhangen met gebiedsbescherming. De boeren willen goed op te hoogte gehouden worden, zodat ze indien gewenst in staat zijn om hier tegen in beroep te gaan
- Probeer landschapsbescherming en verbreding uit elkaar te houden, aangezien sommige boeren geen interesse hebben in verbreding maar wel de noodzaak inzien van landschapsbescherming

Promotie gebied

- Amstellanddag is een goed middel om het gebied onder de burgers onder de aandacht te brengen. Het is goed om dit te continueren of uit te breiden
- Om meer boeren enthousiast te maken om hun bedrijf open te stellen tijdens Amstellanddag, kan het werken om argumenten als “imagoverbetering” en “vermindering van onwetendheid bij burgers” te gebruiken
- In de promotie van het gebied, kan SBA zorgen dat ze burgers meer uitleggen wat de beperkingen zijn voor agrariërs om in dit gebied te produceren (naast de bijzonderheden van boeren in het gebied, zoals weidegang en natuurbeheer)
- SBA kan voor assistentie op Amstelland dag zorgen op boerderijen (in de vorm van de coördinatie van mensen stromen en de uitleg aan veeleisende mensen) zodat het voor boeren de drempel om deel te nemen kleiner wordt

Stimulering verbreding

- Voor productieboeren is verbreding vaak alleen een optie als het inpasbaar is in de huidige bedrijfsvoering, wat betekent dat argumenten als “begrensbareid” en de “juiste verhouding” kunnen worden gebruikt om deze doelgroep te bereiken
- Voor productieboeren is “imagoverbetering” ook een belangrijk argument om aan verbreding te beginnen. Dit geldt met name voor melkveehouders, minder voor afbouwende boeren.

- Voor afbouwende boeren kunnen de argumenten “plezier” en “inkomsten” worden gebruikt bij de stimulatie van nevenactiviteiten
- Voor de ontwikkeling van het platform *ontdek Amstelland*, kan je in eerste instantie misschien niet zoveel steun verwachten. Verbrede boeren hebben meer aan een specifiek netwerk. Productieboeren zijn bezig met uitbreiding & efficiëntie en zien alleen beperkte mogelijkheden voor verbreding. Misschien ligt de grootste kans bij boeren die aan recreatie doen of willen doen, omdat voor hun arrangementen waarschijnlijk het meest aantrekkelijk zijn. Ook ligt er een kans bij afbouwende boeren omdat zij meer tijd hebben en nevenactiviteiten kunnen zien als overbrugging naar het pensioen. Bij het ontwikkelen van een lange-termijn samenwerkingsverband is de groep afbouwende boeren echter niet zo geschikt, omdat ze op korte termijn met pensioen willen gaan.
- SBA zou een leernetwerk kunnen faciliteren waarbij boeren van elkaar kunnen leren op het gebied van verbreding. Te denken valt aan het organiseren van bedrijfsbezoeken en thema middagen.

12. Referenties

ANV de Amstel, ANLV Vechtvalle en LTO-Noord [Afdeling Gooi, Vecht en Amstelseek]. 2014. *Landbouwwisie Amstel, Gooi & Vechtstreek*.

Boeije, H., H. 't Hart, J. Hox. 2009. *Onderzoeksmethoden*. Achtste druk. Boomonderwijs: Utrecht

Boeije, H. 2005. *Analyseren in kwalitatief onderzoek*. Denken en doen. Boomonderwijs: Utrecht
Referenties:

Dienst Landelijk Gebied. 2010. *Beheergrondbank Amstelland. Een verkenning*. Uitgave van de Dienst Landelijk Gebied

Dirksen, H. M. Klever, R. van Broekhuizen, J. D. van der Ploeg, H. Oostindie. 2013. *Bouwen aan een betere balans. Een analyse van bedrijfsstijlen in de melkveehouderij*. Wageningen University en Dirksen Management Support

Europese Commissie. 2010. *De Europese Nitraatrichtlijn*.
<http://ec.europa.eu/environment/pubs/pdf/factsheets/nitrates/nl.pdf>

Fischer, M. A. Monteny, E. Kok, M. van Boxtel en H. Wieringa. 2012. *Vier jaar impuls voor de multifunctionele landbouw*. Inzet Taskforce Multifunctionele Landbouw 2008-2012

Friesland Campina. 17 december 2014. *Prestatie-afhankelijke duurzaamheidstoelage voor leden-melkveehouders Friesland Campina*.

Gedeputeerde Staten. 2015. *Uitgangspunten verpachtingen 2016*. 16 juni 2015

Kempenaar, A., J. Kruit, P. van der Jagt, J. Westerink en L. Heutinck. *Multifunctionele Landbouw en Landschap. Onderzoek naar de invloed van multifunctionele landbouw op het landschap, nu en in de toekomst*. Alterra-rapport 1937

LEI. 2010. *SO en NSO typering*. LEI, Wageningen UR

LEI. 2015. *Economisch resultaat. Opbrengst melkveehouderij. Kleine toename melkopbrengsten*. Gedownload 13 juni 2015, van:
<http://www.agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themaID=2272&indicatorID=2079&sectorID=2245>

Maat, van der. M. 2008. *Resultaten Inventarisatie Verbrede Landbouw in Amstelland 2008*.

Marsden, T. J. Banks, G. Bristow. 2002. *The social management of rural nature: understanding agrarian-based rural development*. *Environment and Planning A* 2002, volume 34, pages 809-825

Methorst, R. G., D. Roep, F.J.H.M. Verhees en J.A.A.M. Verstegen. 2013. *Perceived room for manoeuvre of farmers in a situation of limiting growth possibilities*. XXVth ESRS Congress 29 July – 1 August 2013 in Florence, Italy

Meulen, van der, H.A.B. et al. 2014. *Kijk op multifunctionele landbouw. Omzet en impact 2007-2013*.

Publicatie LEI 14-088, LEI Wageningen UR. edepot.wur.nl/317952

Meulen, H. van der, I. Matser, C. Remery, I. Terluin en J. Bouma, 2015. Agrarische jongeren: ambitieus en veelzijdig. Wageningen, LEI Wageningen UR (University & Research centre), LEI Rapport 54 blz.; 2 fig.; 16 tab.; 20 ref.

Oostindie, H. 2015. Family Farming Futures. Agrarian pathways to multifunctionality: flows of resistance, redesign and resilience. PHD Thesis Wageningen University

Ploeg, J.D. van der. 1994. Styles of farming: An introductory note on concepts and methodology. Pp. 7–30 in J.D. van der Ploeg and A. Long eds. *Born from within. Practice and perspectives of endogenous rural development*. Assen: Van Gorcum

Ploeg, J.D., van der, A. Long, J. Bank . 2002. *Living Countrysides, rural development processes in Europe: The State of the Art*. Elsevier: Doetinchem

Ploeg, J.D. *The New Peasantries. Struggles for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization*. Earthscan: London

Primdahl, J. en L.S. Kristensen. 2011. The farmer as a landscape manager: Management roles and change patterns in a Danish region. *Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography* 111(2)

Rijksdienst voor ondernemend Nederland. 2015. Verantwoorde groei melkveehouderij. <http://www.rvo.nl/onderwerpen/agrarisch-ondernemen/mest-en-grond/mestbeleid/verantwoorde-groei-melkveehouderij>

Riley, M (2012) 'Moving on'? Exploring the geographies of retirement adjustment amongst farming couples, *Social & Cultural Geography*, 13:7, 759-781

Seuneke, P. T. Lans, J.S.C. Wiskerke. 2013. Moving beyond entrepreneurial skills: Key factors driving entrepreneurial learning in multifunctional agriculture. *Journal of Rural Studies* 32 (2013) 208-219

Stichting Beschermers Amstelland. 2015. Doelstellingen. Gedownload op 13 juni 2015, van: http://www.beschermersamstelland.nl/?page_id=75

13. Bijlage I: beschrijvingen van de profielen

Profielen: in hoeverre herkent u zich in de volgende groepen?

Groep 1: de locatie van het bedrijf is een plek waar ik zoveel mogelijk produceer, de beperkingen die er zijn probeer ik zoveel mogelijk op te heffen (door aanvoer van voer, techniek etc), de productie per koe en per ha zijn hoog. Vanwege het mestoverschot is het nodig om mest afzetten. Met de beëindiging van de superheffing probeer ik de productie zo veel en zo snel mogelijk uit te breiden, afhankelijk van grond dat beschikbaar komt de komende tijd.

Volledig   Deels   Weinig   Totaal niet

Groep 2: de locatie van het bedrijf is een plek waar ik zo goed mogelijk in evenwicht produceer met de beperkingen die er zijn. De voeropbrengst van de beschikbare grond bepaalt voor een belangrijk deel mijn productie en ik ben voorzichtig met bijproducten en krachtvoer. Het is voor mij niet nodig om mest af te zetten. Als ik zou willen uitbreiden zou dit kunnen binnen de hoeveelheid beschikbare grond. Met de beëindiging van de superheffing wil ik mijn productie zoveel mogelijk uitbreiden zonder teveel afhankelijk te worden van de bank

Volledig   Deels   Weinig   Totaal niet

Groep 3: de locatie van het bedrijf zelf biedt mij, naast het produceren van melk of vlees, ook de mogelijkheid om op een andere manier geld inkomen te verdienen. Hierbij gebruik ik de locatie en de middelen die wij ter plekke hebben (arbeid, gebouwen etc). Naast een geleidelijke uitbreiding van de melkproductie wil ik ook mijn nieuwe bedrijfsactiviteiten zeker blijven ontwikkelen.

Volledig   Deels   Weinig   Totaal niet

Groep 4: de locatie is voor mij een plek waar ik woon. Een deel van mijn inkomen komt uit andere activiteiten buiten het bedrijf of pensioen. De melkproductie of vlees productie gaat in de toekomst waarschijnlijk stoppen. Er zijn geen plannen voor uitbreiding.

Volledig   Deels   Weinig   Totaal niet

14. Bijlage II: interview vragen

1. kunt u mij iets vertellen over deze boerderij en het bedrijf?
[aantal ha, stuks vee, geschiedenis, met wie onderneemt u, taakverdeling, arbeiders, afzet, nevenactiviteiten, neveninkomsten, belangrijkste investeringen, grond in pacht/eigendom]
2. [indien van toepassing] als u van plan bent om uit te breiden/investeren, waar let u dan op?
[kansen en belemmeringen] [of wat waren de overwegingen?]
3. hoe heeft u uw bedrijfsstrategie aangepast op de afschaffing van het melkquotum en waarom?
4. [indien van toepassing] Wat betekent het voor uw bedrijf dat de sector grondgebonden moet zijn?
5. Op welke manier doet u aan duurzame bedrijfsvoering of bent u dat van plan om te doen?
Waarom is dat zo gekomen? [alternatief: zelfde lijn ouders/verandering?] [eisen afzet?]
6. Wat zijn de belangrijkste kosten? Waarom zou u wel/niet kunnen besparen?
7. Wie beslist er allemaal mee in dit bedrijf?
8. [indien van toepassing] wordt het bedrijf opgevolgd/verkocht en wat zijn hierbij de overwegingen en knelpunten? [grootte bedrijf, planning investeringen, continuïteit neventak]
9. [indien van toepassing] Wat is het gevolg van neveninkomsten op de bedrijfsvoering? [hoe zou het bedrijf veranderen als er geen neveninkomsten zouden zijn?] Wilt u dit in de toekomst uitbreiden?

10. Wat betekent Amstelland [landschap, nabijheid stad] voor uw bedrijf? Wat zou er veranderen als u kon boeren op een andere locatie, bijv. in Friesland?
11. U ziet steeds meer dat burgers interesse tonen in de landbouw en in het landschap. Wat merkt u daarvan? Wat vindt u hiervan?
12. [indien van toepassing] hoe kwamen jullie tot deze verbredingsactiviteit(en)?
13. [indien van toepassing] wat waren de investeringen voor deze activiteiten?
14. waarom ziet u (geen) perspectief in verbreding?
15. kunt u deze activiteiten [zorg, natuurbeheer, schoolklassen, verkoop, energie productie, kinderopvang, horeca, overnachting, rondleidingen, verwerking, verhuur vergaderruimte, evt. overig] rangschikken op deze grafiek? De vraag is: welke activiteiten zijn inpasbaar en hebben uw voorkeur voor de komende 10 jaar? (x-as: inpasbaarheid, y-as: voorkeur). Waarom heeft u deze zo gerangschikt?
16. In hoeverre bent u bereid om hierin te investeren of uit te breiden? [tot waar is de grens?]
17. hoe zouden nieuwe activiteiten samen kunnen gaan met huidige activiteiten? [synergie]
18. denkt u dat er nog veel ruimte is voor nieuwe verbredingsactiviteiten in Amstelland?
[concurrentie]
19. welke support van SBA zou helpen om verbredingsactiviteiten te ontwikkelen? [alternatief: om de burger meer bij de boer te betrekken]

20. terugkomend op de beëindiging van het melkquotum...U zei dat jullie [niet/wel] hebben gereageerd. Hoe geldt dat voor andere type boeren in het Amstelland?
[profielen laten zien -> zie hieronder]
21. komen deze profielen voor in het Amstelland?
22. welke profielen komen het meeste voor?
23. In hoeverre herkent u zich in elk van deze profielen? Volledig-deels-weinig-totaal niet
23. [Indien van toepassing] wat zou u doen als...de melkprijs daalt?